# ઘરસત્તા.

સ્માઇલ્સકૃત કૅરૅક્ટર નામના પુસ્તકના બીજા

પ્રકરણ ઉપરથી ભાષાંતર કરનાર

મહાલક્ષ્મી.

મુંબઈ:

"ગુજરાતી" પ્રિંટિંગ પ્રેસ.

૧૮૮૭.

TO

HER EXCELLENCY

**FANNY GEORGIANA JANE**

# LADY REAY C. I.

In admiration of her many noble virtues

AND

ceaseless efforts for the amelioration of the

condition of the women of India,

no less than for her personal kindness to the

TRANSLATOR,

*This little book is dedicated with permission*

by

MAHALAKSHMI.

હર એક્સેલેન્સી

રૈની જીઓરજીઆના જેઈન

લેડી રે, સી. આઈ.

ને

તે નામદારના ઘણા સદ્ગુણો,

તથા

હિંદુસ્તાનની સ્ત્રિઓની સ્થિતિ સુધારવા સંબંધી

તેમના હંમેશના પ્રયત્નોની પ્રશંસામાં,

તેમજ ભાષાંતર કર્ત્તા તરફ તેમણે જે માયાળુ ભાવ

દર્શાવેલો છે તેની યાદગીરીમાં

આ નાનું પુસ્તક અર્પણ કર્યું છે.

મહાલક્ષ્મી.

## પ્રિય સખીઓ.

આ ભાષાંતર પ્રગટ કરીને મારો હેતુ કંઈ ગ્રંથકર્ત્તા તરીકે ગણાવાનો નથી. મારામાં ગ્રંથ કરવા જેવી શક્તિ નથી એમ મારે કબુલ કરવું જોઇએ. ગુજરાતી ભાષાનો અભ્યાસ પણ મેં શાળામાં કર્યો નથી પણ ઘેર કર્યો છે. થોડો ઘણો અભ્યાસ કર્યા પછી મને અંગ્રેજી ભાષાનો અભ્યાસ કરવાની ઇચ્છા થઇ, પણ ઘરસંસારની અડચણને લીધે તે પણ નિયમ પ્રમાણે થયો નહીં. પણ જે સેહેજ અભ્યાસ થયો તેમાં **સ્માઇલ્સ**ના બનાવેલા લક્ષણ વિષેના પુસ્તકમાં બીજું પ્રકરણ મારા વાંચવામાં આવ્યું. તે વિષય મને ઘણો પસંદ પડયો અને એક મિત્ર તરફથી એવી સલાહ મળેલી કે જો કોઇ અંગ્રેજી પુસ્તકનો તરજુમો કરશો તો અંગ્રેજીની સારી માહીતી થશે તેથી મેં એજ પ્રકરણનો મારી શક્તિ પ્રમાણે તરજુમો કર્યો.

હવે એ મારા કરેલા ભાષાંતરનો વિષય મને ઘણો પસંદ પડવાથી મારી મરજી એને છપાવવાની થઇ, પણ વિષય જેટલો સારો મને લાગ્યો તેના પ્રમાણમાં મારી લખેલી ભાષા

બહુ ઉતરતી લાગી. અંગ્રેજી પુસ્તકજ જરા ભારે ઢબથી લખાયલું છે એટલે એનું ભાષાંતર તો કેમ સરળ થઇ શકે અને તે પણ વળી મારા જેવી શિખાઉથી તો કેમજ થાય.

આ મારૂં લખેલું ભાષાંતર મેં મારા વિદ્વાન મિત્રોના હાથમાં સોંપ્યું. તેમણે એમાં થોડો જરૂર જેટલો સુધારો કર્યો છે તેને સારૂ તેમનો હું આ ઠેકાણે અંતઃકરણથી ઉપકાર માનું છું. તેમજ આમાં જે પદ્ય છે તે વળી એક મીત્રે રચી આપેલું છે, તેને સારૂ તેનો ઉપકાર માનું છું.

આ મ્હારો પેહેલો યત્ન છે એટલે ભાષામાં દોષ હશેજ જે દરગુજર કરવા મારી સર્વે વાંચનારને અલ્પ વિનંતિ છે.

સુરત,
ફેબ્રુઆરી. ૧૮૯૭

**મહાલક્ષ્મી.**

[ગીતિવૃત્ત.]

એવી રીતે અતિશય, હૃદય વિષે વસ્તુ-સાર[1] ધારંતા.
આપણ પ્રાણિ ઘડૈયે[2], તવ[3] અવશ્ય કરિ થશૂં બુદ્ધિવંતા.

વર્ડ્ઝવર્થ.

નેપોલીઅન બોનાપાર્ટે માડમ કામ્પાન જોડે વાત કરતાં કહ્યું કે "શિક્ષણની જુની પદ્ધતિઓ કંઈજ કામની દેખાતી નથી; લોકોને બરાબર રીતે કેળવવાને સારૂ કઇ વસ્તુની જરૂર છે?" માડમ કામ્પાને જવાબ દીધો, "**માતાઓ.**" આ ઉત્તર શેહેનશાહને વાજબી લાગ્યો. તેણે કહ્યું "ખરેખર, આ એક શબ્દમાં શિક્ષણની આખી પદ્ધતિ રહેલી છે. ત્યારે પોતાનાં છોકરાંને કેવી રીતે કેળવવા એ વાતના જ્ઞાનવાળી માતાને કેળવીને તૈયાર કરવાનું કામ હું તમને સોંપું છું."

એમિ માર્ટિન.

[દોહરા.]

ઓ પ્રભુ શી સંભાળથી, વાડ કરી ચોપાસ;
વૃદ્ધિ હમારી તૂં કરે, ગણિ નિજ સંતતિ[4] ખાસ.—૧

૧-વસ્તુઓનો સારાંશ-તત્વાંશ-જીવ આત્મા. ૨-કેળવાઇયે-નિવડિયે. ૩-ત્યારે. ૪.-પ્રજા-સંતાન.

માત તાત હમને પ્રથમ, સુબોધ આપે ઘેર,
પછિ શિખવે શાળા-ગુરૂ, નીતિ-નિયમ રૂડી પેર.—૨
વિવેકબુદ્ધિ-નિયમની, હદમાં રાખી ભાવ[1];
તે ગુરૂ હમને મોકલે, લેવા દુનિયઇ લ્હાવ.[2]—૩

જયોર્જ હરબર્ટ.

---

૧.—ભક્તિ—પ્રીતિ. (વિવેક બુદ્ધિના નિયમોની હદમાં રહીને તે પ્રમાણે વર્તવા ઉપર હમારી ભક્તિ—પ્રીતિ રાખીને-ઠેરવીને.) ૨.—દુનિયાના લ્હાવા.

# ઘરસત્તા.

લક્ષણ શિખવાની પહેલી અને સૌથી અગત્યની નિશાળ **ઘર** છે. ત્યાંજ દરેક માણસ નીતિની સૌથી સારી અથવા નઠારી કેળવણી પામે છે;—કેમકે ત્યાંજ તે જીંદગી લગી ટકે અને જીવ જતેજ જાય એવા વર્તણુકના નિયમો ગ્રહણ કરે છે.

આ એક સાધારણ કેહવત છે કે "રીતભાતથી માણસ થાય છે" અને બીજી એવી કેહેવત છે કે "મનથી માણસ થાય છે"; પણ એ બન્ને કરતાં પણ વાસ્તવિક એક ત્રીજી કહેવત છે કે "ઘરથી માણસ થાય છે." કારણ કે ઘર કેળવણીમાં ફકત રીતભાત અને મનનોજ નહીં પણ લક્ષણ સુદ્ધાંનો સમાવેશ થાયછે. વિશેષે કરીને ઘરમાંજ અંતઃકરણ ખીલેછે, રહેણી બંધાય છે, બુદ્ધિ પ્રદીપ્ત થાયછે, અને લક્ષણ સારૂં કે માઠું રૂપ પકડે છે.

એજ મૂળમાંથી (પછી તે મુળ શુદ્ધ હોય કે અશુદ્ધ હોય તોપણ) જે નિયમો અને કહાણીઓ જનમંડળ ચલાવે છે તે નીકળે છે.

કાયદા જાતેજ ઘરમાં પળાતા નિયમોનું પ્રતિબિંબ છે. ઘર વ્યવહારમાં વિચારના જે જે બીજ છોકરાંના મનમાં રોપેલાં હોય છે તે પછીથી દુનિયામાં પ્રગટ થઇ તેના જાહેર મત થાયછે; કેમકે પારણાંમાંથી પ્રજાની નિપજ થાય છે, અને જેઓ રાજ્યની લગામ ધારણ કરે છે તેઓના કરતાં પણ જેના હાથમાં છોકરાંઓની દોરી હોય છે તેઓ વખતે વધારે સત્તા ભોગવે છે.

સ્વાભાવિક નિયમજ છે કે ઘરનો આચાર લોકાચારનું સાધન હોવું જોઇએ, અને મન અને લક્ષણ પહેલ વહેલાં ઘરમાંજ બંધાવવા જોઇએ. જે માણસોનું આગળ ઉપર જનમંડળ બને છે તેઓને ત્યાં પૃથક રીતે કેળવવામાં આવે છે, અને એક એકને તૈયાર કરવામાં આવે છે. કુટુંબમાંથી તેઓ દુનિયામાં પડે છે અને બાલ્યાવસ્થામાંથી શહેરી અવસ્થામાં જાય છે. આ પ્રમાણે ઘર સુધારાની ઘણીજ અસર-કરનારી નિશાળ ગણી શકાય. કારણ કે સઘળી વાત ધ્યાનમાં લેતાં પ્રત્યેક જણની કેળવણીપર મુખ્યત્વેકરીને સુધારો આધાર રાખે છે, અને જનમંડળમાં તો દરેક જણ તરૂણાવસ્થામાં સારી અથવા માઠી

રીતે કેળવાયલો હોય તેજ પ્રમાણે તેઓની બનેલી મંડળી વધારે અથવા ઓછી માણસાઈમાં આવેલી અને સુધરેલી થશે.

કોઈપણ માણસ પછી તે ગમે તેવો ડાહ્યો હશે તોપણ તેની કેળવણીપર તેના બાળપણમાં આસપાસના માણસોની નીતિથી ઘણી અસર થયા વિના રહેતી નથી; તે દુનિયામાં નિરાધાર અવતરે છે, અને તેના પોષણ અને શિક્ષણને સારૂ તેની આસપાસના માણસપર તદન આધાર રાખે છે. તે પહેલો શ્વાસ લે છે ત્યારથીજ તેની કેળવણી શરૂ થાય છે. એક વેળા એક માએ પોતાનું બાળક જે તે વખતે ચાર વર્ષનું હતું તેની કેળવણી ક્યારથી શરૂ કરવી એમ એક પાદરીને પૂછ્યું, ત્યારે તેણે ઉત્તર વાળ્યો કે "બાઈ, જો તમે આરંભ કરી ચુકયા ન હો તો તમે એ ચાર વર્ષ ગુમાવ્યા છે, બચ્ચાંના ગાલપર પહેલું મૃદુ હાસ્ય દેખાય ત્યારથીજ તમારી કેળવણી આપવાની તક શરૂ થાય છે."

પરંતુ આ દાખલામાં પણ કેળવણીનો આરંભ થઇ ચુકયો હતો; કેમકે છોકરૂં માત્ર અનુકરણથી વગર મેહેનતે અને જાણે ચાસડીના છીદ્રોમાંથી શીખે છે. એક અરબી કહેવ-

ત છે કે "અંજીરી અંજીરીને જોતાં ફળવાન થાય છે." અને છોકરાંનું પણ એમજ સમજવું. તેઓના પહેલો મોટો ગુરૂ **દાખલો** છે.

બાળકનું લક્ષણ બાંધવામાં કામ આવતાં કારણો દેખીતાં ગમે તેવાં નજીવાં હોય તોપણ તેઓ જીંદગી પર્યંત ટકે છે. બાળકનું લક્ષણ પુરૂષના લક્ષણનું બીજ છે. સઘળી પછીની કેળવણી ફક્ત તેમાં ઉમેરો છે. પણ લક્ષણરૂપી સ્ફટિકની આકૃતિ તો તેવીને તેવીજ રહેછે. આ પ્રમાણે કવિની કહેવત ઘણે દરજ્જે સાચી ઠરે છે કે "The child is the father of the man" "પુત્રના લક્ષણ પારણામાંથી જણાય;" અથવા મિલટન લખે છે કે "જેમ સવાર દહાડાને બતાવે છે તેમ બાળક માણસને બતાવે છે." વર્ત્તણુંકની જે પ્રવૃત્તિ લાંબા કાળ સુધી ટકે છે અને જેના મૂળ ઘણા ઉંડા બાઝેલાં હોયછે તેની શરૂઆત આપણા જન્મથીજ થાય છે. તેજ વેળાએ સદ્‌ગુણ કે દુર્ગુણના લાગણી કે મનોભાવના બીજ પહેલવેહેલાં રોપાયછે અને તેથી આખી જીંદગીના લક્ષણ નક્કી થાય છે.

બાળકને જાણે નવી દુનિયાના દરવાજા આગળ મુકવામાં આવેછે, અને જે જે ચીજ ઉપર તેની આંખ પડે છે, તે સઘળી નવાઇની અને

અચંબો ભરેલી હોયછે. પહેલવહેલાં તો તે નિહાળીને જોય એટલુંજ બસ છે; પણ ધીમે ધીમે તે જોવાનું, તપાસ કરવાનું, સરખાવવાનું શીખવાનું અને મનપર પડેલા સંસ્કારો તથા વિચારોને મનમાં ભરી રાખવાનું શરૂ કરે છે; અને ડહાપણ ભરેલી દેખરેખ નિચે અભ્યાસમાં જે વધારો તે કરે છે તે બેશક આશ્ચર્યકારક હોય છે. લોર્ડ બ્રુહામ લખેછે કે 'બાળક તેની બાકીની સઘળી જીંદગીમાં જેટલું શીખેછે તેના કરતાં અરાડ અને ત્રીસ મહિનાની વચ્ચેની વયમાં, જડ સૃષ્ટિ વિષે, પોતાની શકિત અને બીજાના સ્વભાવ વિષે, અને પોતાના તથા પારકાના મન વિષે વધારે શીખેછે. આ અરસામાં બાળક જે જે જ્ઞાન સંપાદન કરેછે તથા જે જે વિચારો તેનામાં ઉત્પન્નથાયછે તે એટલા તો અગત્યના છે કે પછીથી તે નાશ પામે એમ જો આપણે કલ્પના કરી શકીએ તો કેમ્બ્રીજના વડા રાંગલરનું અથવા આકસફર્ડના પહેલા વર્ગમાં પાસ થયલા માણસનું સઘળું જ્ઞાન તેની સાથે સરખાવતાં નહો જેવું થશે. અને તે જ્ઞાન તે જ્ઞાની પુરૂષનુ જીવન એક અઠવાડીયું સરખુ પણ ખરેખર ટકાવી શકશે નહીં.'

બચપણમાંજ મનપર અતિ સહેલથી સંસ્કાર

થાયછે, અને તેપર પડતાં પહેલાં ચણગારાથીજ સળગી ઉડવાને મન તત્પર હોયછે. વિચારો એ વખતે જલદીથી ગ્રહણ થાયછે, અને હંમેશ રહે છે. આ રીતે સ્કૉટને વિષે એવું કહેવાયછે કે તે વાંચતા શીખ્યો ત્યાર પહેલાં ઘણો વખત અગાઉ પોતાની મા તથા દાદીને ગાતાં સાંભળવાથી લાવણી તરફ તેનું મન પહેલવહેલું વળ્યું. બાળપણ આરસી માફક છે અને તેના આગળ જે જે છબી પહેલાં ધરવામાં આવે છે તેનું પ્રતિબિમ્બ મ્હોટપણે પાડેછે. પહેલી ચીજ જે બાળક અનુભવેછે તે સદા તેનામાં રહેછે. પહેલી ખુશી, પહેલી દિલગિરી, પહેલા જય, પહેલા પરાજય, પહેલું પરાક્રમ, પહેલી વિપત્તિ તેની જીંદગીનો પ્રારંભ ચિતરી આપે છે.

વળી આ સઘલો વખત લક્ષણની કેળવણી—એટલે સ્વભાવ, ઇચ્છા, અને ટેવની કેળવણી—જેના પર પછીની જીંદગીમાં મનુષ્ય પ્રાણીના આટલા બધા સુખનો આધાર છે તે પણ ચાલુજ છે. અગર જો માણસનામાં આસપાસની બાબતો-પર આધાર ન રાખતાં, પોતાનું સ્વવર્ત્તન કરવાની તથા આસપાસના પ્રાણી ઉપર અસર કરવાની અમુક સ્વવર્ત્તન અને સ્વાધારની શક્તિ બક્ષેલી છે, તે છતાં બાળપણમાં તેના

નીતિ સંબંધી લક્ષણોને જે વલણ આપવામાં આવે છે તે અતિ અગત્યનું છે. ઉત્તમ મનના તત્વજ્ઞાનીને પણ દરરોજના દુઃખ, અનીતિ, અને અધમતાની વચમાં મુકો, તો તેનું અજાણતાજ દુષ્ટતા તરફ અવતરણ થશે. તો આવી સ્થિતિમાં સંસ્કાર ગ્રહણ કરી શકે એવા નિરાધાર બાળકને મૂકયું તો તેનો દુષ્ટ થવાનો કેટલો બધો સંભવ છે? અસભ્યતા, દુઃખ અને અપવિત્રતામાં માયાળું સ્વભાવનું, દુષ્ટતા ન ખમે એવું અને મન અને અંતઃકરણમાં શુદ્ધ બાળક ઉછેરવું અશકય છે.

આ પ્રમાણે બાળકો જે પછી મોટાં થઈ સ્ત્રી પુરૂષ થાયછે તેના પાલનસ્થાન જે ઘરો તે તેને ચલાવનારી સત્તા પ્રમાણે સારાં અથવા નઠારાં નીવડશે. જે ઘરમાં મમતા અને ધર્મનો પ્રભાવ વ્યાપી રહેછે,—જ્યાં બુદ્ધિ અને મન પોતાનો અમલ ડહાપણથી બજાવે છે,—જ્યાં દરરોજની રહેણી પ્રમાણીક અને સદ્દગુણી હોયછે,—જે ઘરનો અધિકાર ડહાપણ ભરેલો, માયાળું અને પ્રીતિ ભરેલો હોયછે, તેવા ઘરમાંથીજ જોઇતી શક્તિ મળે તેમ પોતાના માબાપને ડગલે ચાલવાને, પ્રમાણીકપણે રહેવાને, પોતાની જાતને ડહાપણથી નિયમમાં રાખવાને અને તેઓની આસપા-

સના માણસોના સુખમાં વધારો કરવાને સમર્થ એવા તન્દુરસ્ત, ઉપયોગી, અને સુખી છોકરાંઓની આશા રખાય.

બીજી તરફ જોતાં જો અજ્ઞાનતા, અસભ્યતા અને સ્વાર્થપણાથી વીટલાયેલાં હોય તો અજાણે તેઓ તેવાંજ લક્ષણ ધારણ કરશે, અને મોટપણે જંગલી, અભણ, અને સુધરેલી કહેવાતી જીદંગીની અનેક પ્રકારની લાલચોમાં રહેતો જનમંડળને અતિ હાનિ કર્ત્તા થશે. એક પ્રાચીન યુનાની લખી ગયો છે કે "તમારા બાળકને કેળવવાને સારૂ એક ગુલામને સોંપશો તો તમારી કને પછી એકને બદલે બે ગુલામ થશે."

બાળક જે જે જોય છે તેનું અનુકરણ કર્યાવિના રહેતું નથી. તેના મનને દરેક વસ્તુ રીતભાતનો, ચેષ્ટાનો, વાચાનો, ટેવનો અને લક્ષણનો નમુનો છે. ફ્રિક્તર લખેછે કે "બાળકની જીંદગીનો સૌથી અગત્યનો વખત બચપણ છે, જે વખતે બાળાની સંગતથી તેના આચરણનું બંધારણ થવા માંડે છે. દરેક નવો શીખનાર તેના અગાઉના શીખવનાર કરતાં ઓછી અસર કરી શકે છે; એટલે સુધી કે અંતે જો આખી જીંદગાનીને આપણે એક કેળવાણીનું

ધામ ગણીએ તો પૃથ્વીના પ્રદક્ષણા કરનાર ઉપર તેને ઉછેરનાર સ્ત્રીના કરતાં તેણે જાપલી સઘળી પ્રજાથી ઓછી અસર થશે.” આથી કરીને બાળકના સ્વભાવને રૂપ આપવામાં નમુના જરૂરના છે; અને જો આપણે સારાં લક્ષણ જોઈતાં હોય તો આપણે જરૂર કરીને તેમના આગળ સારા નમુના ધરવા જોઇએ, હવે જે નમુનો ઘણું ખરૂં હંમેશ દરેક બાળકની નજર આગળ રહે છે તે તેની **મા** છે.

જ્યાર્જ હર્બર્ટ કહે છે કે “એક સારી **મા** સો મેહેતાજીની બરાબર છે. ઘરમાં તે “સઘળા હૃદયને ખેંચનાર લોહચુંબક છે અને સઘળાની આંખને દોરવનાર ધ્રુવનો તારો છે.” તેની નકલ હંમેશાં થાય છે. અને એ નકલને **બેકન** “ઉપદેશના સમૂહ”ની સાથે સરખાવે છે. પણ કહેવા કરતાં કરી બતાવવું વધારે લાભકારક છે. એ કરીને શીખવવા બરાબર છે. એ શબ્દ વિનાનું શિક્ષણ છે અને ઘણીવાર જીભથી શીખવી શકાય તેના કરતાં વધારે દ્રષ્ટાંત રૂપે શિખવે છે. ખરાબ દાખલા આગળ સારામાં સારી કહાણી પણ થોડીજ ફાયદાકારક થાય છે. ઉદાહરણનું અનુકરણ થાય છે, ઉપદેશનુ નહીં. ખેરેખર આચારવિરૂદ્ધ

ઉપદેશ તદ્દન નકામો છે. કારણ કે તે ઘ-
ણોજ ખાયલો દુર્ગુણ, જે દંભ તેજ માત્ર શિ-
ખવે છે. બાળકો પણ અનુરૂપતાનાપરિક્ષક હોય
છે અને જે માબાપ કહે છે કંઈ અને કરે છે
કંઇ તેની શિખામણનો ભેદ તેઓ ઝડપથી પ-
કડી કહાડે છે. જે પાદરીએ પોતાની બાંયમાં ચોરેલું
હંસ રાખી સત્યતાના સદ્‌ગુણ વિષે બોધ કીધો
તેનો બોધ થોડોજ કીમતી હતો.

બીજાના કૃત્યોની નકલ કરવાથી લક્ષણ
ધીમે ધીમે અને નહીં દેખાય એવી રીતે પણ
અંતે નક્કી બંધાયછે. પ્રત્યેક કૃત્ય એકલું ન-
જીવું લાગે; પણ દરરોજની જીંદગીના સઘળા
કૃત્યો આવાંજ હોય છે. હીમકણની પેઠે તે
અદ્રશ્ય પડે છે; દરેક કણ ઢગલામાં ઉમેરવાથી
દેખીતો કંઇ ફેર જણાતો નથી અને તેમ છતાં
હીમકણોના સમૂહનું એવેલન્ક (બરફનો પુંજ)
બનેછે. આ પ્રમાણે એક પછી એક ફરી ફરીને
કીધેલા કૃત્યો અંતે એકઠાં મળી ટેવ થઇ પડેછે,
મનુષ્ય પ્રાણીના કૃત્યનું સારૂં અથવા નઠારૂં રૂપ
નક્કી કરેછે, અને ટુંકામાં લક્ષણ બાંધે છે.

બાળકના કૃત્ય અને ચાલચલગતપર
બાપના કરતાં માથી ઘણી વધારે અસર થાયછે
તેથીજ તેનો સારો દાખલો ઘરમાં આટલો ખરો

અગત્યનો છે. આ પ્રમાણે શી રીતે હોય એ સમજવું સહેલું છે. ઘર, સ્ત્રીનું રાજ છે, જ્યાં તે પૂર્ણ સત્તા ચલાવેછે. જે નાની પ્રજાપર તે ત્યાં હકુમત કરેછે તેનાપર તેની સત્તા સંપૂર્ણ છે. દરેક ચીજને સારૂ તેઓ તેનાપર આધાર રાખે છે. તેજ તેઓની આંખ આગળ દાખલો અને નમુનો છે, અને તેને તેઓ અજાણે જોય છે અને તેની નકલ કરે છે.

નાનપણમાં થતી દાખલાની અસર વિષે અને બાળપણમાં મનમાં ઠસાવેલા વિચારો વિષે બોલતાં, કુઉલી નાના ઝાડની છાલમાં કોતરેલા અક્ષરોની સાથે સરખાવે છે. જે વર્ષે વર્ષે વધી મોટી થનારી એ વખતે પડેલી છાપો ગમે તેવી ઝાંખી હોય તોપણ કદી ભુસાઇ જતી નથી. તે વખતે બાળપણમાં મનપર ઠસાવેલા વિચારો જમીનમાં વાવેલાં બીના જેવા છે, ને કેટલોક વખત સુધી ત્યાં પડી રહી તેમાંથી પીલો ફુટે છે, અને પછી કૃત્યો વિચાર, અને ટેવ રૂપે ઉગી નીકળે છે. આ રીતે મા પોતાના બાળકના દેહમાં પ્રવેશ કરીને ફરીથી જીવેછે. તેઓ અજાણે તેની રીતભાત, તેની બોલી, તેની ચાલ, અને તેની રહેણી પ્રમાણે પોતે શીખે છે. તેની ટેવ તેઓની ટેવ થાય

છે, અને તેનાં લક્ષણ ફરીથી તેઓનામાં દેખાય છે.

આવો માનો પ્યાર મનુષ્ય જાતની દેખીતી ઇશ્વરી માયા છે. તેની અસર જાથુકની અને સઘળે ઠેકાણે હોય છે. જીંદગીની શરૂઆતથી માણસની કેળવણીની સાથે તેનો આરંભ થાય છે, અને દરેક ભલી મા પોતાના છોકરા ઉપર જીંદગી પર્યંત જે જબરી અસર કરે છે તેથી કરીને લાંબા વખત સુધી ટકે છે. સંસારની મેહેનત, ચિંતા, અને કસોટીમાં પોતપોતાનો ભાગ લેવાને ભવસાગરમાં ઉતર્યા પછી પણ સંકટ અને વિપત્તિને સમયે જો સલાહને માટે નહીં તોપણ દીલાસાને સારૂ તેઓ પોતાની મા તરફ જુએ છે. જ્યારે છોકરાં હોય છે ત્યારે જે પવિત્ર અને સારા વિચારો તેણે તેઓનાં મનમાં ઠસાવેલા હોય છે, તે તેનાં મરણ પછી ઘણા કાળ સુધી સારાં કૃત્યો તરીકે ઉગ્યા કરે છે; અને જ્યારે તેની યાદગીરી શિવાય બીજું કંઇ રહેતું નથી, ત્યારે તેનાં છોકરાં આગલા વખતની વાત મનમાં લાવી તેને કલ્યાણી કહેછે.

દુનિયાનું સુખ કિંવા દુઃખ, જ્ઞાન અથવા અજ્ઞાન, સુધારો કે જંગલીપણું પોતાના ઘરરૂપી ખાસ રાજ્યમાં સ્ત્રીની સત્તાના ચલાવવાપર ઘણે દરજ્જે

આધાર રાખે છે, એમ કહેવું એ અતિશયો-
ક્તિ નથી. ખરેખર એમરસન સામાન્ય અને
સત્ય વાત કહે છે કે "સુધારાનું પુરૂં મા-
પ સારી સ્ત્રીઓથી થતી અસર છે." આવતો
જમાનો માના ખોળામાં સુતેલા બાળકના રૂપ-
માં આપણે જોઇએ છીએ એમ કહી શકાય.
બાળક અંતે કેવું થશે તેનો આધાર મુખ્યત્વે
કરીને તેના પ્રથમના અને સૌથી વધારે અસ-
રકારક શિક્ષકની પાસેથી જે કેળવણી અને દ્રષ્ટાંત
તેને મળે છે તેનાપર છે.

સઘળા શીખવનારામાં સ્ત્રી માયાળુંપણે
કેળવણી આપેછે. પુરૂષ માણસ જાતનું મગજ
છે, પણ અંતઃકરણ સ્ત્રી છે; પુરૂષ તેની વિચાર
શકિત છે, પણ સ્ત્રી તેની લાગણી છે; મરદ
તેનું બળ છે, પણ બૈરી તેની શોભા, અલંકાર
અને વિનોદ છે. સારામાં સારી સ્ત્રીની અ-
ક્કલ પણ વિશેષે કરીને તેની પ્રીતિ વડે કામ
કરતી જણાયછે; અને આ રીતે જોકે પુરૂષ બુ-
દ્ધિને દોરવે છે તો સ્ત્રી લાગણીઓ કે જેથી મુખ્યત્વે
કરીને લક્ષણ નક્કી થાયછે તેને કેળવે છે. પુરૂષ
જ્યારે તેની સ્મરણશક્તિ ખીલવે છે, ત્યારે સ્ત્રી
તેની મનોવૃત્તિને પ્રફુલ્લિત કરેછે. પુરૂષ આપણે જે
ફકત માનતાં શીખવેછે તેને સ્ત્રી ચહાતાં શીખ-

વેછે, અને સ્ત્રી વર્ગ મારફતજ મુખ્યત્વે કરીને આપણે સદ્ગુણ મેળવી શકીએ છીએ.

લક્ષણની કેળવણી અને વૃદ્ધિ કરવામાં મા અને બાપથી થતી જુદી જુદી અસરો વિષે જાણવા લાયકનો દાખલો **સેન્ટ ઓ**ગસ્ટાઇનના જન્મચરીત્રમાં મળી આવેછે. જ્યારે **ઓ**ગસ્ટાઇનનો બાપ જે **થ**ગાસ્ટનો એક ગરીબ સ્વતંત્ર માણસ (ફ્રીમેન) હતો અને પોતાના છોકરાની બુદ્ધિને માટે મગરૂર હતો તે નિશાળમાં અપાતી ઉત્તમ પ્રકારની કેલવણીથી તેનું મન શણગારવાને યત્ન કરતો અને એ મતલબ પાર પાડવાના હેતુથી પોતાના ગજા ઉપરાંત જે જે નુકસાનો તે વેઠતો તેને સારૂ તેના પાડોશીઓ તેના વખાણ કરતા, ત્યારે બીજી તરફ તેની મા **મો**નિકા સર્વોત્તમ લાભ મેળવવા તરફ પોતાના છોકરાંનું મન વાળવાને મહેનત કરતી, પવિત્ર સંભાળથી તેને સલાહ આપતી, તેના કાલાવાલા કરીને સમજાવતી, પવિત્રવૃત્તિ પાળવાને તેને શિખામણ દેતી અને તેની દુષ્ટ ચાલથી થતા અતિ સંતાપ અને દુઃખમાં પોતાની પ્રાર્થના સંભળાઇ અને તેનો બદલો મળ્યો ત્યાં લગી તેને સારૂ ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરતી અટકી નહીં. આ પ્રમાણે તેના પ્યારની ફતેહ થઈ અને

તે માની ધીરજ અને ભલાઈનો બદલો મળ્યો: તે એ કે તેના ગુણી પુત્રનીજ નહીં, પણ તેના ધણીની ચાલમાં પણ ફેરફાર થયો. વૃદ્ધાવસ્થામાં તેના ધણીના મરણ પછી પોતાના પ્યારથી ખેંચાઈને **મો**નિકા પોતાના પુત્રની સંભાળ લેવાને તેની સાથે **મી**લાન ગઈ; અને ત્યાં તેને તેત્રીસ વર્ષની ઉમ્મરનો મુકીને તે મરી ગઈ. પણ નાનપણમાંજ તેના દાખલા અને શિખામણથી તેના મનપર ઘણીજ ઉંડી અસર થઇ હતી અને તેના ભવિષ્યના લક્ષણ નક્કી થઇ ગયાં હતાં.

બાળકના મનપર બચપણમાં થયલા સંસ્કારના આવા ઘણા દાખલા છે અને તે સ્વાર્થ અને દુર્ગૂણનો વચલો કાળ વિત્યા બાદ મોટી ઉમ્મરે સારા કૃત્યો તરીકે ઉગી નીકળે છે. પોતાનાં છોકરાંમાં પ્રમાણિક અને સદગૂણથી ભરેલાં લક્ષણોની વૃદ્ધિ કરવાને માબાપ પોતાથી બને તેટલું કરે, અને દેખીતા તો તેમના યત્ન વ્યર્થ જાય છે. પાણી ઉપર નાખેલો રોટલો જેમ ગુમ થઇ જાય છે તેના જેવું એ લાગે છે. અને તેમ છતાં કોઇવાર એમ બને છે કે માબાપના મરણ પછી ઘણો વખત રહીને–વીશ કે વધારે વર્ષ પણ થઇ ગયા પછી પણ-નાનપણમાં પોતાના દીકરા તથા દીકરીઓને આપેલી લાભ-

કારક શિખામણ તથા સારાં દ્રષ્ટાંતો અંતે ઉગી નીકળી ફળવાન થાય છે.

આમાંનો સૌથી પ્રખ્યાત દાખલો કવિ **કા-** ઉપરના મિત્ર **આલ્**નીના **રેવરન્ડ જાન ન્યુટન**નો હતો. તેનાં મા તથા બાપ બન્નેના મૃત્યુ પછી ઘણેકાળે, અને જુવાનીઆ અને વહાણ વટી તરીકે દુર્ગુણમાં જીંદગી કહાડયા પછી એકાએક પોતાની બદચાલનું તેને ભાન થયું, અને આ વખતે બાળપણમાં જે શિખામણ તેની માએ આપેલી તે સઘળીનો આબેહૂબ ચિતાર તેની નજરે પડયો. તેની માનો અવાજ જાણે મૃત્યુ-લોકમાંથી આવતો હોય તેમ તેને સંભળાયો અને તેથી તે ધીરે ધીરે પાછો સદ્ગુણી તથા ભ-લો થયો.

બીજો દાખલો અમેરિકાના રાજનીતિવેત્તા **જાન રેનડાલ્ફ**નો છે. તેણે એકવખત કહ્યું હતું કે "મારી મરણ પામેલી મા પોતાના હા-થમાં મારો નાનો હાથ લેતી અને ઘુંટણીએ પડાવી 'આપણો બાપ જે સ્વર્ગમાં છે,' એમ બોલાવતી તે વખત જો મને યાદ રહ્યો ન-હોત તો હું નાસ્તિક થઇ જાત.

પણ એકંદર જોતાં આવા દાખલા અ-પવાદ તરીકે ગણવા જોઇએ. નાનપણમાં લક્ષણો

જે પ્રમાણે વળે છે તે પ્રમાણેજ ઘણું કરીને તે રહે છે, અને ધીમે ધીમે જેમ ઉમ્મર વધતી જાય છે તેમ સ્થાયીરૂપ ધારણ કરે છે. સાઉથીએ કહ્યું છે કે "ગમે તેટલા લાંબા કાળ સુધી જીવો, પણ પહેલાં વિશ વર્ષ તો તમારી જીંદગાનીનો લાંબામાં લાંબો અડધો ભાગ છે." અને તે વર્ષો અતિ અગત્યના પરિણામોથી ભરપૂર છે. જ્યારે ઘસાઇ ગયલો, નિંદાખોર અને વૈભવી દાકતર વાલકોટ મોતના બીછાના પર સુતો હતો, ત્યારે તેના મિત્રે તેને પુછ્યું કે હું તને સંતોષ પમાડી શકું એવી કોઇ ચીજ છે? તે મરતો માણસ આતુરતાથી બોલ્યો "હા, મને મારી જુવાની પાછી આપો." તેને માત્ર જુવાનીજ આપો અને તે પશ્ચાતાપ કરશે-તે સુધરશે. પણ હવે ઘણું મોડું થયું હતું! તેની જીંદગી વ્યસનની સાંકળથી બંધાઇ અને જડાઇ ગઈ હતી.

કવિત રચનાર ગ્રેટી લક્ષણની કેળવણીમાં સ્ત્રીની અગત્યતા એટલી બધી ગણતો હતો કે ભલી માતાને "સૃષ્ટીનું રત્ન" કહેતો. અને એમાં તે ખરો હતો; કારણ કે બાપ કરતાં પણ ઘણે દરજ્જે સારી મા માણસ જાતના સદાના સુધારામાં મદદ કરેછે, કેમકે તેઓ

ઘરમાં નીતિરૂપી વાતાવરણ પેદા કરેછે. અને જેમ જડશરીર સારૂ ભૌતિક—હવા કામની છે તેમ માણસની માનસિક સ્થિતિનો તે ખોરાક છે. બુદ્ધિથી દોરાયલા સારા સ્વભાવ, મીઠા ભાષણ, અને માયાવડે સ્ત્રી ઘરમાં વસનારાની આસપાસ શુદ્ધ અને મરદાની સ્વભાવની વૃધ્ધિ કરવાને યોગ્ય એવા આનંદ, સંતોષ અને સંપના વાતાવરણનું વ્યાપન કરે છે.

સદ્દગૂણી, કરકસરવાળી, આનંદી અને સુઘડ સ્ત્રીથી ચલાવાતુ ગરીબમાં ગરીબ ઘર પણ આ પ્રમાણે ચહેન, સદ્દગૂણ અને સુખનું ધામ થાય; તે કુટુંબીઓમાં દરેક પ્રકારના ઉમદા સંબંધનો દેખાવ થાય; એવું ઘર તેના ઘણા ખુશકારક મંડળથી માણસને પ્રીય થઇ પડે; કારણ કે તે અંતઃકરણને આશ્રયસ્થલ આપે છે, સંસારના તોફાનમાંથી રક્ષણ કરેછે, મહેનત કીધા પછી આરામ લેવા મધુર સ્થાન થઈ પડે છે. દુઃખમાં દીલાસો, સુખમાં મગરૂબી અને સઘળે વખતે આનંદ આપેછે.

આ રીતે સારૂં ઘર માત્ર જુવાનીમાંજ નહી પણ વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ સૌથી સરસ નિશાળ થઇ પડેછે. ત્યાંજ જુવાન અને ઘરડા, આનંદ, ધીરજ, આત્મસંયમ અને નોકરી અને ફરજનો

યથાર્થ સરસ રીતે શીખે છે. **જ્યોર્જ**—હર્બર્ટ-ની મા વિષે બોલતાં **આઇ**ઝાક **વો**લ્ટન લખે છે કે તે પોતાનું ઘર વિવેકથી અને સંભાળથી ચલાવતી, સખતાઇથી નહિ તેમ ચીઢથી પણ નહિ; પણ એવી મીઠાસથી અને બાળકોને ભાવતી રમત ગમતને અનુસરીને ચલાવતી કે તેની સોબતમાં પુષકળ વખત ગાળવાનું તેઓને મન થતું અને એથી તેને ઘણો સંતોષ થતો.

ઘર એ વિનયની ખરેખરી નિશાળ છે; અને તેમાં સ્ત્રી હમેશા સારામાં સારી અનુભવી શીખવનાર છે. **પ્રો**વેન્સ (ફ્રાન્સની દક્ષિણનો ભાગ)ની એક કહેવત છે કે "સ્ત્રીવિના પુરૂષ ચાટીને બરોબર નહી ઉછેરેલાં પશુનાં બચ્ચાં જેવા હોત." પરોપકાર બુદ્ધનાં કિરણ ઘરરૂપી મધ્ય બિંદુમાંથી પ્રકાશે છે. **બર્ક** લખે છે કે "જનમંડળમાં જે નાની ટુકડીમાં આપણે રહેતા હોઇએ તેને ચાહવી એ લોક પ્રત્યેની આપણી પ્રીતિનું મૂળ છે." ઘરની પવિત્ર હદમાં "બાળકના માથા પાછળ" બેસવામાં અત્યન્ત ખુશી અને સુખ લાગે છે એમ કબુલ કરતાં ડાહ્યા અને સારામાં સારા માણસ પણ શરમાતા નથી. શુદ્ધ અને ધાર્મિક ગૃહાચાર એ લૌકીક કામો અને ફરજો બજાવવા સારૂ કંઇ

જેવી તેવી તૈયારી નથી; અને જે માણસ પોતાના ઘરને ચાહેછે, તે પોતાના દેશને પણ ઓછો ચાહશે નહિ, અને તેની સેવા ઓછી બજાવશે નહિ.

પણ ઘર જે લક્ષણનું પાલન સ્થાન છે તે જેમ સારામાં સારી નિશાળ થઈ શકે, તેમ નઠારી પણ થઇ શકે. બાળપણથી માણસાઇમાં આવતાં ઘરમાં રહેલા અજ્ઞાનપણાથી કેવો બેસુમાર બગાડ થાય છે! જીંદગાનીની પહેલી પળથી માંડીને તે છેલ્લી પળ સુધીમાં નાલાયક મા અને આયાને લીધે કેટલાં બધા માનસિક દુઃખો અને રોગો ખમવાં પડે છે! એક નાલાયક અજ્ઞાન સ્ત્રીની સંભાળ નીચે બાળકને મુકો, અને તેથી જે ખરાબી તમે કરશો તે મ્હોટપણે કોઇપણ પ્રકારની કેલવણીથી સુધારી શકાશે નહિ. મા આળસુ, દુર્ગુણી, અને ફુઅડ હોય, અને તેના ઘરમાં કજીઓ કંકાસ,ચીડીઓ સ્વભાવ,તથા અસંતોષ વ્યાપી રહ્યો હોય, તો તે દુઃખનું ધામ થઈ પડશે; ત્યાંથી નાશી જવાની મરજી થશે, પણ તેની તરફ જવાની મરજી થશે નહિ, અને જે બાળકો કમનસીબે ત્યાં ઉછેરાશે તે નીતિ સંબંધી વૃદ્ધિમાં જાણે કે વામણાં અને કદરૂપાં જેવા થઇ પોતાને તેમજ બીજાને દુઃખનું કારણ થઇ પડશે.

**ને**પોલીયન **બો**નાપાર્ટ કહે છે કે "બાળક-ની ભવિષ્યમાં સારી અથવા નઠારી ચા-લનો આધાર બીલકુલ તેની માપર રહે છે." ઘરમાં તેની માએ આપેલી ઇચ્છા ઉત્સાહ, અને આત્મસંયમની કેળવણી ઘણે દરજે પોતાની ચઢતીનું કારણ હતું એમ તે પોતે કહેતો. તેનો એક જીવનચરિત્ર લખના-ર કહેછે કે "માયા, સખતાઇ, અને ન્યાય, એ ત્રણ ચોગ્ય રીતે વાપરીને તે પોતાને ચાહે, માન આપે, અને તાબે રહે, તેને સારૂ સાધ-નો શોધી કાઢનારી તેની મા શિવાય તેનાપર કોઇની સત્તા નહોતી; તેની પાસેથીજ એ તા-બેદારીનો સદ્દગૂણ શિખ્યો."

છોકરાની ચાલનો આધાર તેની માની ચા-લપર છે એ વિષે એક વિચિત્ર દાખલો પ્રસં-ગોપાત મી૦ ટફ્નેલના નિશાળના એક રીપો-ર્ટમાં મળી આવે છે. તે લખે છે કે આ વાત એટલી તો સાચી ઠરેલી છે કે, તે વેપાર સં-બંધી વાતમાં પણ ધ્યાનમાં લેવામાં આવી છે. તે કહે છે કે "એક મોટું કારખાનું જ્યાં ઘણાં છોકરાં કામે લાગેલાં હતાં, ત્યાં મને ખ-બર પડી કે ત્યાંના કારભારિયો કોઇ પણ છોકરાને રાખતાં પહેલાં તેની માની ચાલચલ-

ગત વિષે તપાસ કરતા, અને જો તે સન્તોષ-કારક હોય તો તેઓની ઘણીખરી ખાતરી થતી કે તેનાં છોકરાં પણ પોતે આબરૂથી વર્ત્તશે. **બાપની ચાલપર જરા પણ ધ્યાન અપાતું નહોતું."**

વળી એમ પણ જોવામાં આવ્યું છે કે જ્યાં બાપ ખરાબ, પીધેલ અને છેક કુતરેહાલ થઇ જાય છે તેવા દાખલાઓમાં પણ જો મા ડાહી અને સમજુ હોય તો કુટુંબ સલાહ સંપમાં રહે છે, અને છોકરાઓ ઘણું કરીને દુનિયામાં આબરૂથી રહે છે; પણ એથી ઉલટું જ્યાં મા ખરાબ ચાલની હોય છે, ત્યાં બાપ ગમે તેવો સારી ચાલનો હોય છે, તોપણ છોકરાંઓ અ-ગાડી જતાં સારાં નિવડયાં હોય એવા દાખલા સરખાવતાં જુજ જડે છે.

લક્ષણ બંધાવામાં સ્ત્રીઓથી જે જે અસર થાય છે, તેનો મોટો ભાગ અવશ્ય કરીને લો-કોની જાણમાં આવતો નથી. ધર્મ માર્ગમાં નિરન્તર પ્રયત્નો કરી અને ધીરજથી મંડયા રહીને ઘર અને કુટુંબરૂપી શાન્ત એકાન્ત વાસમાં તેઓ પોતાનું સારામાં સારૂં કામ કરે છે. તેઓની મોટામાં મોટી ફતેહ ખાનગી અને ઘર સંબંધી હોવાથી ભાગ્યેજ નોંધાય છે; અને

પ્રખ્યાત માણસોનાં જન્મચરિત્રમાં પણ તેઓ-ની માએ તેઓનાં લક્ષણ બાંધવામાં જે ભાગ લીધેલો, અને સદ્વૃતિ તરફ તેઓના મનને જે વલણ આપેલું, તે વિષે ઘણુંખરૂં આપણા સાંભળવામાં આવતુ નથી. તેમ છતાં આ કા-રણને લીધે તેમને પોતાનો બદલો મળ્યા વિના રહેતો નથી. તેઓએ કીધેલી અસર વગર નોંધાયલી હોવા છતાં, તેમની પાછળ જીવે છે, અને સદા ફળો ઉત્પન્ન કર્યાં કરે છે.

જેમ મહાન પુરૂષો વિશે આપણે સાંભળીએ છીએ, તેમ મહાન સ્ત્રીઓ વિષે ઘણીવાર સાં-ભળતા નથી. સારી સ્ત્રી વિષે ઘણું ખરૂં આપ-ણ સાંભળીએ છીએ; અને એ સંભવિત છે કે મોટી મોટી છબીઓ ચીતરે, મોટાં મોટાં પુ-સ્તકો લખે, અથવા સંગીતો રચે, તેના કરતાં પણ પુરૂષો તથા સ્ત્રીઓનાં લક્ષણ સારાં કરીને વધારે મોટું કામ કરે છે. **જો**સફ ડી **મૈસ્ટ્રે** લખે છે કે "સ્ત્રીઓએ કંઇ અનૂપમ કૃતિ કરી નથી એ ખરૂં છે. તેઓએ **ઈ**લિયડ, કે **જેરૂ**-સલમ **ડી**લીવર્ડ, કે **હે**મ્લેટ, કે **ફી**ડર, કે **પે**-રેડાઇઝ **લો**સ્ટ, કે **ટાર્ટ**ફ લખ્યાં નથી; તેઓએ **સેન્ટ પીટર**ના દેવળનો નકશો કાઢ્યો નથી, **મેસાયા** રચ્યું નથી; **એ**પોલો **બે**લ્વિડરની મૂ-

ર્તિ કોતરી નથી, **લાસ્ટ જજ**મેન્ટ ચીતર્યું નથી; ખરૂં છે કે તેઓએ બીજગણીત, દુરબીન અથવા વરાળયંત્ર શોધી કાઢ્યાં નથી; પણ એ સઘળાં કરતાં મોટાં અને સારાં સારાં કામો તેઓએ કર્યાં છે, કારણ કે દુનિયાની સર્વોત્તમ નિપજ, જે પ્રમાણિક અને સદ્ગુણી સ્ત્રી પુરૂષોતે તેઓના હાથ નિચેજ કેળવણી પામેલાં છે.”

**ડીમૈસ્ટે** તેના કાગળ પત્રો અને લખાણમાં પોતાની મા વિષે ઘણા પ્યાર સહિત અને ભકિતપૂર્વક લખે છે. પોતાની માનાં ઉમદા આચરણને લીધે તેને બીજી બધી સ્ત્રીઓ પૂજ્ય લાગતી. તે પોતાની માનું વર્ણન કરે છે કે તે એક “ઇશ્વરી માતા” હતી ને “ટુંક મુદત સારૂ ઇશ્વરે જેને મનુષ્યાવતાર આપેલો એવો ફરેસ્તો” હતી એમ તે ધારતો હતો. તેનાં લક્ષણનું વલણ અને સદ્વૃત્તિપર તેની પ્રીતિ એ સઘળાનુ કારણ તેની માજ હતી એમ તે કહેતો; અને જ્યારે તે પુખ્ત ઉમ્મરનો થયો, અને જ્યારે **સેન્ટ પીટર્સ**બર્ગના દરબારમાં એલચી તરીકે કામ કરતો હતો, ત્યારે તે કહેતો કે મારી જીંદગીમાં મારાપર ઘણામાં ઘણી અસર મારી માના ઉમદા દાખલા અને શિખામણોથીજ થઇછે.

**સૅમ્યુઅલ જૉ**નસનના કદરૂપા અને બેડો-

ળ દેખાવ છતાં, તેની વર્તણુકમાં ઘણી ખૂબી ભરેલી એક વાત હતી, તે એ કે પોતાની મા વિષે તે હમેશાં પ્યારથી લખતો. તેની મા ઘણી બુદ્ધિશાળી સ્ત્રી હતી, અને જોન્સન પોતેજ કબુલ કરે છે કે ધર્મ સંબંધી પ્રથમ વિચારો મારા મનમાં પેહેલાં તેણેજ મજબૂત ઠસાવ્યા. તેની મોટી તંગીના વખતમાં પણ પોતાની જુજ પુંજીમાંથી માના સુખને અર્થે તે ઘણું ખરચતો, અને પુત્રધર્મ બજાવવામાં છેલ્લું કામ પોતાની માનું થોડું કરજ આપવાને તથા તેની ઉત્તરક્રિયાનું ખરચ પતાવવાને સારૂ તેણે રાસેલસ નામનું પુસ્તક રચવાનું કર્યું.

**જ્યોર્જ વો**શિંગટન, જ્યારે તેની માને વિધવા મૂકી એનો બાપ મરી ગયો, ત્યારે માત્ર અગીઆર વર્ષનો અને પાંચ છોકરાંમાં મોટો હતો. તે દુર્લભ ઉત્કૃષ્ટતાવાળી, સંપત્તિયુક્ત, કામમાં કુશળ, વ્યવસ્થા કરવામાં ઘણી ચતૂર, અને ૬૭ લક્ષણવાળી સ્ત્રી હતી. તેને પોતાનાં છોકરાં ઉછેરવાનાં તથા કેળવવાનાં હતાં, મોટું ઘર ચલાવવાનું હતું, અને વિશાળ મિલ્કતની વ્યવસ્થા કરવાની હતી; અને તે સઘળું તેણે સંપૂર્ણ ફત્તેહથી કીધું. તેની સુબુદ્ધિ, ખંત, નમ્રતા, ઉદ્યોગ અને હોશિયારીથી

ર્તિ કોતરી નથી, **લાસ્ટ જ**જમેન્ટ ચીતર્યું નથી; ખરૂં છે કે તેઓએ બીજગણીત, દુરબીન અથવા વરાળયંત્ર શોધી કાઢયાં નથી; પણ એ સઘળાં કરતાં મોટાં અને સારાં સારાં કામો તેઓએ કર્યાં છે, કારણ કે દુનિયાની સર્વોત્તમ નિપજ, જે પ્રમાણિક અને સદ્ગુણી સ્ત્રી પુરૂષોતે તેઓના હાથ નિચેજ કેળવણી પામેલાં છે."

**ડી મૈ**સ્ટે તેના કાગળ પત્રો અને લખાણમાં પોતાની મા વિષે ઘણા પ્યાર સહિત અને ભક્તિપૂર્વક લખે છે. પોતાની માનાં ઉમદા આચરણને લીધે તેને બીજી બધી સ્ત્રીઓ પૂજ્ય લાગતી. તે પોતાની માનું વર્ણન કરે છે કે તે એક "ઇશ્વરી માતા" હતી ને "ટુંક મુદત સારૂ ઇશ્વરે જેને મનુષ્યાવતાર આપેલો એવો ફરેસ્તો" હતી એમ તે ધારતો હતો. તેનાં લક્ષણનું વલણ અને સદ્વૃત્તિપર તેની પ્રીતિ એ સઘળાનુ કારણ તેની માજ હતી એમ તે કહેતો; અને જ્યારે તે પુખ્ત ઉમ્મરનો થયો, અને જ્યારે **સેન્ટ પી**ટર્સબર્ગના દરબારમાં એલચી તરીકે કામ કરતો હતો, ત્યારે તે કહેતો કે મારી જીંદગીમાં મારાપર ઘણામાં ઘણી અસર મારી માના ઉમદા દાખલા અને શિખામણોથીજ થઇછે.

સૅમ્યુઅલ **જૉ**નસનના કદરૂપા અને બેડો-

ળ દેખાવ છતાં, તેની વર્તણુકમાં ઘણી ખૂબી ભરેલી એક વાત હતી, તે એ કે પોતાની મા વિષે તે હમેશાં પ્યારથી લખતો. તેની મા ઘણી બુદ્ધિશાળી સ્ત્રી હતી, અને **જોન્સન** પોતેજ કબુલ કરે છે કે ધર્મ સંબંધી પ્રથમ વિચારો મારા મનમાં પેહેલાં તેણેજ મજબૂત ઠસાવ્યા. તેની મોટી તંગીના વખતમાં પણ પોતાની જુજ પુંજીમાંથી માના સુખને અર્થે તે ઘણું ખરચતો, અને પુત્રધર્મ બજાવવામાં છેલ્લું કામ પોતાની માનું થોડું કરજ આપવાને તથા તેની ઉત્તરક્રિયાનું ખરચ પતાવવાને સારૂ તેણે **રાસેલસ** નામનું પુસ્તક રચવાનું કર્યું.

**જ્યોર્જ વોશિંગ્ટન**, જ્યારે તેની માને વિધવા મૂકી એનો બાપ મરી ગયો, ત્યારે માત્ર અગીઆર વર્ષનો અને પાંચ છોકરાંમાં મોટો હતો. તે દુર્લભ ઉત્કૃષ્ટતાવાળી, સંપત્તિયુક્ત, કામમાં કુશળ, વ્યવસ્થા કરવામાં ઘણી ચતૂર, અને દૃઢ લક્ષણવાળી સ્ત્રી હતી. તેને પોતાનાં છોકરાં ઉછેરવાનાં તથા કેળવવાનાં હતાં, મોટું ઘર ચલાવવાનું હતું, અને વિશાળ મિલ્કતની વ્યવસ્થા કરવાની હતી; અને તે સઘળું તેણે સંપૂર્ણ ફત્તેહથી કીધું. તેની સુબુદ્ધિ, ખંત, નમ્રતા, ઉદ્યોગ અને હોશિયારીથી

સુખ હતું, પણ વિશેષે કરીને તેઓની મા સાહરા લેનોક્સ તરફનું હતું; તેણે પોતાના છોકરાઓના મનને ઉંચા વિચારો, ઉમદા કૃત્યોનાં વખાણ, અને શુરવીર જુસ્સાથી ઉશ્કેરવાને પહેલેથીજ મેહેનત કીધી હતી; આ સઘળા ગુણો તેઓની જીંદગીમાં ભળી ગયા, અને મોત સુધી ધર્મ અને માનનો માર્ગ તેમને રાખી રહ્યા.

રાજનીતિવેત્તા, વકીલો અને ધર્મગુરૂઓમાં લોર્ડ ચેન્સેલર બેકન, અર્સ્કિન અને બ્રુહમની મા વિષે ખાસ રીતે વર્ણન કીધેલું માલમ પડે છે. આ સઘળી સ્ત્રીઓ મહા બુદ્ધિવાન હતી, અને પેહેલી તો ઘણી વિદ્વાન પણ હતી; તેમજ કેનિંગ, કયુરન, પ્રેસીડન્ટ આડમ્સ, હર્બર્ટ, પેલી અને વેસ્લીની માતાઓ વિષે પણ લખાયલું છે. લોર્ડ બ્રુહમ પોતાની દાદી જે પ્રોફેસર રાબર્ટસનની બ્હેન થતી હતી, તેને વિષે ભક્તિપૂર્વક શબ્દોમાં લખે છે કે તેના મનમાં જ્ઞાનને સારૂ પ્રબળ ઉત્કંઠા પેદા કરનાર, અને દરેક પ્રકારની વિદ્યા સંપાદન કરવામાં આગ્રહી ઉત્સાહનાં મુળ નિયમો ઠસાવનાર તે હતી. અને આ ગુણો જીંદગી પર્યન્ત તેનામાં પ્રધાન રહ્યા.

કેનિંગની મા ઘણી સ્વાભાવિક બુદ્ધિવાળી

સ્ત્રી હતી: અને તેની ડહાપણ ભરેલી સલાહ. દૃઢ ધર્મનિષ્ઠા, અને આબરૂદાર લોભ વિષેની શિખામણ, જે તે પોતાના છોકરાના મનપર ખંતથી ઠસાવતી, તેજ મારી જીંદગાનીમાં ફત્તેહનાં મુખ્ય કારણો છે એમ તે પોતેજ કહેતો હતો. તે કહેતો કે "મારા નિર્ધન પિતા પાસેથી મળેલા જે જુજ વારસાને વિષે હું મગરૂર થઇ શકું તે ફકત તેના જેવો મારો બેડોળ ચેહેરો અને શરીર છે; અને માગમાં ચેહેરો શરિર અથવા પૃથ્વીપર કહેવાતી દોલત કરતાં વધારે કીમતી કંઇ પણ વસ્તુ છે, એમ જો દુનિયાએ કદિ કહ્યું હોય, તો તે વસ્તુ મારી વધારે વહાલી માએ પોતાના મનના ભંડારમાંથી જે ભાગ મને આપ્યો છે તેજ છે."

જ્યારે માજી પ્રેસિડન્ટ આડમ્સ બોસ્ટનમાં કન્યાશાળાની પરિક્ષા વખત હાજર હતો, ત્યારે ત્યાંના વિદ્યાર્થિઓએ તેને એક માનપત્ર આપ્યું, તેની તેના મનપર ઉંડી અસર થઇ; અને તે સ્વિકારતી વેળાએ સ્ત્રી વર્ગના શિક્ષણ અને સંસર્ગથી તેના આચાર અને લક્ષણપર જે જાથુક અસર થઇ હતી તે વિષે તેણે પોતાના ભાષણમાં બોલવાની તક લીધી. તેણે કહ્યું, "બાળપણમાં માણસને મોટામાં મોટું સુખ જે પોતાના

છોકરાંનાં ખરી રીતે લક્ષણ બાંધવામાં આ-
તૂર અને શક્તિમાન એવી માતા તરફનું મળી
શકે છે તે મેં ભોગવ્યું છે. તેની પાસેથીજ
જે જે ઉપદેશ, મુખ્યત્વે કરીને ધર્મ સંબંધી
અને નીતિ સંબંધી, મારી લાંબી જીંદગાની
માં વ્યાપી રહયો છે તે મને મળ્યો છે,—સં-
પૂર્ણ રીતે અથવા બરાબર જોઇએ તેવી રીતે
ઉપદેશ વ્યાપી રહયો છે એમ હું કહેતો ન-
થી; પણ જેને હું પુજ્ય ગણું છું તેવી મારી
માની યાદગીરીને ફક્ત ન્યાય આપવા ખાતર
મારે કહેવું જોઇએ કે, આ જીંદગીનીમાં જે જે
અપૂર્ણતા હશે અથવા તેણે મને જે શીખવ્યું
તેથી આડે માર્ગે હુ ચાલ્યો હઇશ તેમાં મારી
ભૂલ છે અને તેની નથી."

વેસ્લી નામના ભાઇઓ સ્વાભાવિક ભક્તિથી
પોતાનાં માબાપ સાથે અસાધારણ સંબંધથી
જોડાયલા હતા, જોકે બાપના કરતાં માથી તે-
ઓના મનપર વધારે અસર થઇ હતી અને
તેઓનાં લક્ષણ વૃદ્ધિ પામ્યાં હતાં. તેઓનો
બાપ દૃઢ મનનો માણસ હતો, પણ કોઇ કોઇ
વાર તેના કુટુંબીઓની સાથે વર્ત્તવામાં સખત અને
જુલમગાર થતો હતો; પણ તેઓની મા પો-
તાની ઘણી પ્રબળ સમજશક્તિ અને સત્યપર

અત્યન્ત પ્રીતિની સાથે નમ્ર, સાનુનય, માયાળુ અને સાદા સ્વભાવવાળી હતી. તે પોતાનાં છોકરાંની શિક્ષક અને આનંદી મિત્ર હતી, અને તેઓ તેના દાખલો જોઇને ધીમે ધીમે ઘડાયાં. ધર્મ સંબંધી બાબતમાં તેણે પોતાના છોકરાંનું મન જે માર્ગમાં દોરવ્યું હતું તેથી કરીનેજ તેઓનું વલણ એવું થયું કે નાનપણમાંજ તેમને મેથોડીસ્ટ(નિયમી)નું નામ મળ્યું. ઇ. સ. ૧૭૦૯ માં જ્યારે તેનો દીકરો, સેમ્યુઅલ વેસ્લી વેસ્ટમિન્સ્ટરમાં વિદ્યાર્થિ હતો, તે વખતના તેના એક કાગળમાં તેણે લખ્યું હતું કે "હું તને તારૂં કામ બને ત્યાં સુધી અમુક નિયમ પ્રમાણે કરવાની સલાહ આપું છું, કે જેમ કરવાથી તું દરેક કીમતી ક્ષણનો સારો ઉપયોગ કરતાં શીખશે, અને તારી જૂદી જૂદી ફરજો બજાવવામાં તને નહિ કહેવાય એટલી સુગમતા મળશે." આ નિયમ કેવા પ્રકારના જોઇએ તે વિષે વર્ણન કરતાં, "દરેક બાબતમાં ધારણ પ્રમાણે ચાલવાને" પોતાના છોકરાને તેણે ઘણું સમજાવ્યું. અને જોન અને ચાર્લ્સ બન્ને ભાઇઓએ પછીથી ઓક્સફર્ડમાં જે સભા સ્થાપી તે ઘણે દરજ્જે તેના ઉપદેશનો પરિણામ હતો એમ ધારવામાં આવે છે.

કવિઓ, વિદ્વાન પુરૂષો અને શિલ્પીઓની બાબતમાં પણ માની વૃત્તિ અને રૂચિથી તેઓના છોકરાઓની બુદ્ધિ દોરવવામાં બેશક ઘણી અસર થાય છે; અને **ગ્રે**, **થોમ્સન**, **સ્કોટ**, **સાઉથી**, **બુલવર**, **શીલર** અને **ગેતી**ના જન્મવૃત્તાંતમાં મુખ્યત્વે કરીને આ વાતના દાખલા મળી આવે છે. **ગ્રે**નો માયાળુ અને પ્રીતિ ભરેલો સ્વભાવ સંપૂર્ણ રીતે તેની માની પાસેથીજ તેનામાં આવ્યો હતો; અને તેનો બાપ તો કરડા સ્વભાવનો અને અતડો હતો. ખરૂં જોતાં **ગ્રે**નામાં સ્ત્રીના ગુણ હતા; તે શરમાળ, થોડાબોલો અને નિરૂત્સાહી હતો, પણ તેનાં આચાર અને લક્ષણ બીલકુલ અનિંદ્ય હતાં. પોતાના નાલાયક ધણીએ તેને તજી દીધી ત્યાર પછી એ કવિની મા પોતાના કુટુંબનું ભરણપોષણ કરતી, અને તેના મરણ પછી **સ્ટોક પોગિસ**માં તેની કબરપર **ગ્રે**એ એક લેખ કોતરાવ્યો અને તેમાં તેને વિષે લખ્યું કે "તે ઘણાં છોકરાંની કાળજી રાખનારી નમ્ર મા હતી, અને તેનાં છોકરાંમાં તેની પછી એકજ છોકરો કમનસીબે જીવતો રહ્યો છે." એ કવિને પણ તેની ઇચ્છા પ્રમાણે તેની પૂજ્ય કબર પાસે દાટવામાં આવ્યો હતો.

**શીલર**ની પેઠે **ગેતી** પણ પોતાનાં મન અને

લક્ષણના વલણને સારૂ તેની મા જે એક અ-
સાધારણ ગુણવાળી સ્ત્રી હતી, તેનો આભારી
હતો. આનંદી અને સરળ સ્વાભાવિક બુદ્ધિની
તેનામાં સંપૂર્ણતા હતી, અને તરૂણ અને ચંચળ મ
નના બાળકોને ઉશ્કેરવાની તથા પોતાના પુષ્કળ
અનુભવના ભંડાર વડે તેઓને દુનિયાદારીના શા-
સ્ત્રનું જ્ઞાન આપવાની કળા તેનામાં પુષ્કળ હતી.
તેની સાથે લાંબા વખત સુધી મુલાકાત કીધા
પછી એક ઉત્સાહી મુસાફરે કહ્યું કે "ગેતી
આવો શી રીતે થયો તે હવે હું સમજ્યો."
ગેતી પોતે પણ તેને હેત અને પ્યારથી યાદ
કરતો હતો. તેને વિષે તેણે એક વખત લખ્યું
છે કે, "જીવવાને લાયક હતી." અને જ્યારે તે
ફ્રાન્કફોર્ટ ગયો, ત્યારે પોતાની માનાપર જે જે
લોક હેત ભાવ રાખતા હતા તે દરેકને તેણે
ખોળી કાઢયા, અને તે સઘળાનો તેણે ઉપકાર
માન્યો.

અેરી શેફરની મા, કે જેની ખૂબસૂરત
આકૃતિ બિટ્રીસ તથા સેન્ટ સોનિકાની છબીઓ
તથા તેના બીજા ચિત્રોમાં કાઢવાનું એ ચિતારાને
ઘણુંજ ગમતું હતું, તેણેજ તેને આ હુન્નર શિ-
ખવવામાં ઉત્તેજન આપ્યું હતું, અને ઘણાજ
આત્મસંયમથી તેનો અભ્યાસ જારી રાખવા-

ને જોઇતાં સાધનો પુરાં પાડયાં હતાં. જ્યારે હોલાન્ડમાં ડોર્ટ્રેક્ષ્મમાં તેઓ રહેતાં હતાં, ત્યારે તેણે તેને અભ્યાસ કરવા સારૂ પહેલા હ્હાઇલ અને પછી પારિસ મોકલ્યો; અને તેની ગેર-હાજરીમાં તેની માના લખેલા કાગળો લાભકારક માની શિખામણ અને સ્નેહયુક્ત સ્નેહની દાઝથી સદા ભરપૂર હતા. એક વેળાએ તેણે લખ્યું છે કે "જો તું મને તારી છબીને ચુંબન કરતાં અને થોડી વાર પછી વળી પાછી હાથમાં લઇને અને આંખમાં આંસુ લાવીને 'મારા વહાલા દીકરા' કહી બોલાવતાં જોય તો તને સમજાશે કે કોઇ કોઇ વાર હુકમ ભરેલી સખત ભાષા વાપરીને થોડી ક્ષણ તારૂં મન દુઃખાવવામાં મને કેટલું લાગતું હશે. ઉદ્યોગથી કામ કરજે, સઘળા કરતાં વધારે વિનયી અને નમ્ર થજે; અને જ્યારે તને એમ જણાય કે તું બીજા કરતાં ચઢીઆતો થયો છે, ત્યારે તેં જે કીધું હોય, તેને કુદરતી અથવા તારા પોતાન મનની કલ્પનાની સાથે સરખાવજે, અને ત્યારે જે મોટો ભેદ દેખાશે તેથી કરીને તારાપર મગરૂરી અને મોટાઇની અસર થવા પામશે નહિ.

ઘણાં વર્ષ વિત્યાબાદ જ્યારે એરી શેફર જાતે દાદા થયો ત્યારે પોતાની માએ આપેલી

શિખામણને પ્યારથી યાદ કરતો, અને પોતાનાં છોકરાંને કહી સંભળાવતો. અને આ પ્રમાણે સારા દાખલાની જીવન શક્તિ જમાનાના જમાના સુધી ટકે છે, અને દુનિયાને સદા તાજી અને જુવાન રાખે છે. ઈ. સ. ૧૮૪૯માં પોતાની છોકરી આાડમ આાર્જેલીનને કાગળ લખતી વખત તેની સ્વર્ગવાસી માની શિખામણ તેને યાદ આવી, અને તેણે લખ્યું કે "બેટા, તારા મનમાં Must (કરવું જોઇએ) શબ્દ બરાબર ઠસાવજે; તારી દાદી ક્વચીતજ તે શબ્દ પોતાના મનમાંથી જવા દેતી. ખરી વાત એ છે કે હાથે કીધેલા કામથી અથવા આત્મસંયમ પાળવાથી, જે ફળો મળેછે તે શિવાય બીજા સારાં ફળો બીજી કોઇ પણ વસ્તુથી આપણી આખી જીંદગીમાં મળતાં નથી. ટુંકામાં કહીએ તો સૂખ ચેન મેળવવાં હોય તો, હમેશાં ત્યાગ કરવા પડે છે. હવે મારી જુવાની તો ગઇ અને તેથી કહું છું કે જે બાબતોમાં મેં ભોગ આપ્યા, અને સારી મોજ મઝા તજી દીધી તેમાંથી મને જેટલો સંતોષ મળ્યો તેટલો સંતોષ મારી જીંદગીમાં બીજા થોડાજ બનાવોથી મળ્યો હશે. નિષેધ એ ડાહ્યા પુરૂષનું વચન છે. આત્મસંયમનનો ગુણ પાળવાનો દાખલો ઈ

સુ ખ્રિસ્તે આપણને આપ્યો છે.

ફ્રાન્સ દેશનો ઇતિહાસ લખનાર મિચેલેટ-ના અતિ લોકપ્રિય પુસ્તકની પ્રસ્તાવનામાં પોતાની મા વિષે નીચે પ્રમાણે અસરકારક લખાણ કીધેલું છે; અને એ પુસ્તક જ્યારે પ્રસિદ્ધ થયુ ત્યારે તેના વિષયપર ઘણી સખત ચર્ચાચાલી હતી:—

"આ સઘળું લખતી વખતે મારા મનમાં એક સ્ત્રી યાદ આવેલી છે, તેનું દૃઢ અને ગંભીર મન આ તકરારમાં મને સહાય કર્યાં વિના રેહેત નહિ. તે મને ત્રીશ વર્ષપર છોડી ગઈ છે; ત્યારે હું એક બાળક હતો તેમ છતાં મારી યાદદાસ્તમાં સદા જીવવાથી તે કાળના કાળો વહી ગયા તોપણ મારી પાસેજ છે.

"મારી દરિદ્રાવસ્થામાં તેણે દુઃખ વેઠયું, પણ મારી સંપત્તીમાં તે ભાગ લઇ શકી નહિ. જ્યારે હું નાનો હતો, ત્યારે મેં તેને દિલગીર કીધી, પણ હવે હું તેને દીલાસો આપી શકતો નથી. તેનાં હાડકાં ક્યાં છે તેની પણ મને ખબર નથી; તે વેળા હું એટલો નિર્ધન હતો કે તેને દાટવાને સારૂ જમીન વેચાતી લેવાને મારી પાસે પૈસા નહોતા.

"અને તેમ છતાં હું તેનો ઘણો આભારી છું. મને ઘણુંજ લાગે છે કે હું સ્ત્રીનો પુત્ર

છું. મારા વિચારો અને શબ્દોમાં (આકાર અને ઇંગિત વિષે તો કહેતો નથી) દરેક ક્ષણે મારી મા પ્રત્યક્ષ થાય છે. ગયા જમાનાને સારૂ મને જે દાઝ આવે છે, અને જેઓ મરી ગયેલા છે તે મને યાદ આવે છે, તે મારી માના લોહીને લીધેજ.

"જે અસંખ્ય ચીજોને સારૂ તેનો આભારી થયો છું, તેનો જાતેજ ઘડપણમાં આવતો એવો હું શો બદલો વાળી શકું? સ્ત્રીઓ તથા માબાપના લાભમાં આ મારૂં બોલવું, એ એક રીતનો બદલો છે; અને સારૂ મને તે શાબાશી આપ્યા વગર રેહેત નહિ."

પણ મા, જેમ પોતાના છોકરાના કવિતા તથા કળા તરફ વળેલા મનપર ઘણી સારી અસર કરી શકે, તેમ નઠારી પણ કરી શકે. આ પ્રમાણે **લાર્ડ બાઇરન**નાં લક્ષણ જુવો; તેની મનોવૃત્તિની હઠીલાઇ, અંકુશનો અનાદર, તેના ધિક્કારનું તિવ્રપણું, અને તેના તામસનું સાહેસ;—આ સઘળાનું મૂળ કારણ ઘણે દરજ્જે તેની અવિચારી, ઉદ્ધત, અને હઠીલી માએ જન્મથીજ તેના મનપર કીધેલી પ્રતિકુળ અસર હતી; તે પોતાના છોકરાના કદરૂપા શરિરને માટે તેને મ્હેણાં પણ મારતી હતી; અને ઘ-

ણી વાર એન બનતું કે તેમની વચ્ચે ભારે લડાલડી ચાલતી, ત્યાંથી તે જ્યારે નાશી જતો ત્યારે દેવતા ઉર રવાનો તવેથો કે ચીપીયો લઇ તેની તરફ તે ફેંકતી. આ અસ્વાભાવિક વર્તણુકને લીધેજ **બા**ઇરનના બ્રડપણમાં તેના મને નુકસાનકારક વલણ પકડયું; અને ચિંતાથી ગળાઇ ગયલો, દુઃખી, મહાન, અને વળી નિર્બળ હોવા છતાં, બચપણમાંતેનીમાનું જે ઝેરી દુધ તેણે પીધું હતું, તેની અસર તેનામાં હમેશ રહી. તેથીજકરી **ચા**ઇલ્ડ **હે**રાલ્ડમાં તે લખે છે કેઃ—

ગઝલ (સોરઠ)

ધીરે રે તરંગ—પ્રવાહ ! કયાં હજુ તું ધસે પુર જોરમાં?

બહુકાલ હું તુંમાં રડવડયો,
તળે ઉપરે અંધારે ભમ્યો,
છેલે તેં મહા વમળ ધર્યો,
ચઢયો જ્ઞાનતર્કના તોરમાં,—ધીરે.
એમ મૂલથી તુંજ હાથ થઇ,
કરે તર્કની રસો ના રહી,
ધુળ આ સંસારે મળી ગઇ,
મળ્યું ઝેર અમૃતઢોરમાં,—ધીરે.

આ પ્રમાણે પણ જૂદી તરેહથી, નાટક કરનારની મા **મી**સીસ **ધુ**ટનાં લક્ષણ અચંબો પમાડે એવી રીતે તેના આનંદી અને મોજીલા

મનના પુત્રની જીંદગીમાં પાછાં દેખાયાં,—અગર જો તેને મોટી દોલતનો વારસો મળ્યો હતો, તોપણ તેણે તે સઘળી દોલત થોડા વખતમાં ખરચી નાંખી, અને આખરે કરજને સારૂં તે કેદમાં પડી. આ અવસ્થામાં પોતાનો છોકરો **સામ**, જે પોતાની આવકમાંથી વરસ દહાડે સો પાઉંડ તેને આપતો હતો, તેને તેણે લખ્યું; "માહરા વહાલા **સામ**, હું કરજને સારૂં કેદમાં પડી છું; તું આવ અને તારી વાહલી માઈ. **ફુટ**ને મદદ કર." આના જવાબમાં તેના છોકરાએ પોતાની હમેશની રીત પ્રમાણે લખ્યું કે "વાહાલી મા, હું પણ તાહરા જેવોજ છું; અને તેથી કરીને તાહરો પ્યારો છોકરો, **સામ ફુટ** પોતાની વાહાલી મા પ્રત્યે તેની ફરજ બજાવી શકતો નથી."

પોતાના છોકરાના મનમાં ખોટા વિચારો ઘાલીને, મૂર્ખ મા કેટલીકવાર ગુણી છોકરાને પણ બગાડે છે. આ રીતે **લા**માર્ટિનની માએ, **રૂ**સો અને **બ**ર્નાર્ડિનડી **સેન્ટ પી**અરના મત પ્રમત પ્રમાણે કેળવણી આપીને પોતાના છોકરાના મનમાં બિલકુલ ભૂલભરેલા વિચારો ઠસાવ્યા, અને તેથી તેનું હૈયું જે અસલથીજ ઘણું સુકુમાર હતું તે દબાવવાને બદલે વધતું

કોમળ થઈ ગયું; અને તે આંસુ, ઢોંગ, અને અવિચારપણાનો જીંદગીપર્યન્ત ભોગ થઈ પડ્યો. "જુવાન માણસોને સારૂ નમુના તરીકે ઉભા કીધેલા યૌવનના પુતળાતરીકે" 'કોનફીડન્સીસ' નામના તેના પુસ્તકમાં પોતાને વિષે **લા**માર્ટિને જે લખ્યું છે તે છેક હસી કાહાડવા જેવું લાગે છે. જેમ તેની માના હદપાર લાડથી તે બગડી ગયો હતો તેમજ તેનો ખેદકારક અને દુખદાયક અંત આવ્યો ત્યાંસુધી તેના દેશનો પણ લાડકો અને તેથી બગડેલો પુત્ર હતો. **સેન્ટ બો**વી તેને વિષે લખે છે કે "તેને હમેશાં ઉમદા ભેટો મળતી હતી, તેની વ્યવસ્થા કરવાની તેનામાં શક્તિ નહતી; અને તે શબ્દની બક્ષિસ શિવાય સઘળી ઉડાવી દેતો તથા ગુમાવી દેતો; શબ્દની બક્ષિસ તેનામાં અખૂટ હતી અને માયાની વાંસળીની પેઠે તેને વાપરતો."

આપણે **વો**શિંગ્ટનની મા વિષે કહ્યું છે કે તે કામકાજમાં ઘણી હોંશીઆર હતી; અને કામકાજ કરવાની શક્તિનો ગુણ ધરાવવો એ ખરા સ્ત્રીપણાને અનુકુળ છે એટલુંજ નહીં પણ દરેક સારી રીતે ચલાવતા કુટુંબનાં સુખ અને હિતને સારૂં કેટલેક દરજે અવશ્યનું છે. કામ-

કાજ કરવાની ટેવને માત્ર વેપારની સાથેજ સંબંધ નથી, પણ તે લોક વ્યવહારની દરેક બાબતોમાં પણ કામ આવે છે; જે બાબતોમાં ગોઠવણ કરવાની હોય છે, જેમાં વ્યવસ્થા કરવાની હોય છે, જેમાં કંઇ બંદોબસ્ત કરવાનો હોય છે, અને જેમાં કંઇ કરવાનું હોય છે તેવી બાબતમાં પણ કામ આવે છે. અને આ સઘળી બાબતોમાં કુટુંબની તથા ઘરની વ્યવસ્થા કરવી, એ દુકાન અથવા પેઢીની વ્યવસ્થા કરવા જેટલુંજ કામ છે. એમાં રીત, ચોકસાઇ, વ્યવસ્થા, ઉદ્યોગ, કરકસર, નીતિ, હોંશીઆરી, જ્ઞાન, અને સાધનોને અમુક પરિણામને સારૂ લાયક કરવાની શક્તિ,—આટલા ગુણો જોઇએ છે. આ સઘળું ધંધાનું તત્વ છે; અને આજ કારણનેંલીધે જે સ્ત્રીને ઘરસંબંધી કામકાજમાં ફતેહમંદ થવું હોય, એટલે કે જેને પોતાનું ઘર સુખી કરવું હોય, તેને ધંધા સંબંધી ટેવ પાડવાની જરૂર, ધંધો વેપાર અથવા કારખાનાના કામોમાં રોકાયલા મરદોના જેટલીજ છે.

એમ છતાં અત્યાર લગી એવો વિચાર પસરેલો છે કે, સ્ત્રીઓને આવી બાબતમાં કંઈ લેવા દેવા નથી, અને ધંધા સંબંધી ટેવ અને ગુણોને ફક્ત પુરૂષ સાથેજ સંબંધ છે. દષ્ટાંત તરીકે

આંકડાનું જ્ઞાન લો. **મી. બ્રાઈટે** છોકરાઓ-વિષે કહેલું છે—"એક છોકરાને અંકગણિત ખરાખર શિખવો એટલે તે માણસ થશે." અને એનું કારણ શું? કારણ કે રીત, ચોકસાઈ, કિંમત, પ્રમાણ, અને સંબંધ એટલે શું તે શીખેછે, પણ કેટલી છોકરીઓને અંકગણિત સારી રીતે શીખવવામાં આવેછે? ખરેખર ઘણીજ-થોડીને. અને તેનું પરિણામ શું થાયછે? જ્યારે તે છોકરી ધણીઆણી થાયછે, ત્યારે જો તે આંકડા વિષે કંઈ જાણતી ન હોય, અને સરવાળા અને ગુણાકારનું તેને જ્ઞાન ન હોય, તો આવક જાવકનો તે હિસાબ રાખી શકશે નહી, અને તેથી એક પછીં એક ભૂલો થવાનો સંભવ રહેછે-અને તેમાંથી ઘર કંકાસો ઉત્પન્ન થાય; સ્ત્રી પોતાના કામકાજમાં એટલે અંકગણિતના સાદા નિયમો પ્રમાણે પોતાના ઘર સંબંધી કામોની વ્યવસ્થા કરવાને લાયક ન હોવાથી, તેની પુર્ણ અજ્ઞાનતાને લીધે ઉડાઉપણે ચાલશે; અને તેથી તેના કુટુંબની સુખશાંતિમાં મોટી હાની પહોંચશે.

રીત જે ધંધાનું તત્વ છે, તે ઘરમાં પણ ઘણીજ અગત્યની છે. રીતથી કરીનેજ કોઇ પણ કામનો છેડો લાવી શકાય. ગોટાળો તેની આગળ ટકતો નથી, અને ગુંચવણનું નામ

રહેતું નથી. ધંધા સંબંધી વખાણવા જોગ બીજો ગુણ જે વખતસર કામ કરવાની ટેવ, તેની જરૂર રીતના સંબંધમાં પડે છે. જે સ્ત્રી પોતાનું કામ વખતસર કરતી નથી, તે વખતસર કામ નહીં કરનાર પુરૂષની પેઠે અણગમતી થઇ પડે છે, કારણ કે તે વખત ખોય છે, અને નકામો ગુમાવે છે, અને સામા માણસના મનમાં એવો વિચાર પેદા કરે છે કે આપણે એટલા મોટા નથી કે તે આપણે સારૂ વધારે ઉલટ બતાવે. ધંધાર્થિ પુરૂષને વખત એ પૈસો છે; પણ ધંધાર્થિ સ્ત્રીને રીત એથી પણ વધારે જરૂરની છે; તે શાંતિ, સુખ, અને ઘરની સમૃદ્ધિ છે.

વિવેક એ પુરૂષમાં તેમજ સ્ત્રીમાં અગત્યને ધંધા સંબંધી બીજો ગુણ છે. વિવેક એ અનુભવી ડાહાપણ છે, ને તે કેળવાયલી વિચાર શકિતમાંથી નીકળે છે; તે સઘળી બાબતોના લાયકી અને યોગ્યતા તરફ નજર કરે છે; કઇ ચીજ કરવી જોઇએ અને તે કરવાની કઇ રીત સારી છે, તેનો વિચાર કરે છે. કોઈ પણ કામ કરવાના સાધન, અનુક્રમ, વખત, તથા રીતની ગણના કરે છે. વિવેક અનુભવથી શિખે છે અને જ્ઞાનથી ત્વરિત થાય છે.

આ અને બીજા કારણોને લીધે દુનિયાદારીના દરરોજના વ્યવહાર અને કામમાં જબરી મદદગાર થાય તેટલા સારૂ, સઘળી સ્ત્રીઓને ધંધા સંબંધી ટેવ પાડવાની અગત્ય છે. વળી ઘરની સત્તા યોગ્ય રીતે ચલાવવાને માટે, બાળકના ઉછેરનાર, સુધારનાર, અને કેળવણી આપનાર તરીકે, સ્ત્રીને મનની કેળવણીથીજ જે સહાય અને શક્તિ મળી શકે તે સઘળાની જરૂરછે.

માત્ર પ્રેરણાબુદ્ધિથી થયેલો પ્યાર બસ નથી. પ્રેરણાબુદ્ધિ જેને લીધે નિચ વર્ગના પ્રાણીઓનું રક્ષણ થાયછે, તેમાં કેળવણીની જરૂર નથી; પણ જે મનુષ્યની બુદ્ધિનું કુટુંબમાં હમેશાં કામ પડેછે, તેને કેળવવી પડેછે. ઉછરતી પ્રજાનું શારીરિક આરોગ્ય ઈશ્વરે સ્ત્રીને સોંપેલું છે, અને શરિરના આરોગ્યમાંજ નીતિ તથા મનની આરોગ્યતા રહેલી છે. સ્વાભાવિક નિયમો, સ્ત્રીઓએ તે પ્રમાણે ચાલતાં પહેલાં, અવશ્ય કરીને સમજવા જોઇયે. તે પ્રમાણે ચાલવાથી તન મન અને નીતિ સંબંધી આરોગ્યતાથી થતાં સુખો ઘરમાં મેળવી શકાય. આવા નિયમોના જ્ઞાન વિના માના પ્યારના બદલામાં ઘણીવાર તેના બાળકનું મૃત્યુ થઇ પડેછે.

એ સત્ય છે કે પુરૂષને જે બુદ્ધિ બક્ષેલી છે,

તે ઉપયોગ કરવા સારૂ તથા કામમાં લાવવાને માટે આપેલી છે, અને વાપર્યા વગર કટાઇ જવાને નથી આપી. આવી બક્ષિસો મતલબ વગર કદી આપવામાં આવતી નથી. જગકર્ત્તા બક્ષિસો આપવામાં ઉદાર થાય ખરો, પણ કદી ઉડાઉ થતો નથી.

સ્ત્રી, વિચારશુન્ય દાસી, અથવા પુરૂષના ફુરસદના વખતનો માત્ર સુંદર શણગાર હોય, એવો હેતુ જણાતો નથી. તેને પોતાને સારૂ તેમજ બીજાને સારૂ પેદા કીધેલી છે, અને તેની જીંદગીમાં જે જે મોટા તથા જોખમદાર કામો તેને કરવાં પડેછે, તેમાં કેળવાયલા મગજની તેમજ દયાળુ અંતઃકરણની જરૂર છે. ક્ષણભંગુર કળાઓ જેની પછવાડે આટલો બધો ઉપયોગી કાળ હાલમાં ગુમાવવામાં આવેછે તેમાં હોંશિયારી મેળવ્યાથી જે શ્રેષ્ઠ કામોને સારૂ તેને પેદા કીધેલી છે, તે સધાતાં નથી, કારણ કે અગરજો કળાઓ જે જુવાની અને ખુબસુરતી જાતેજ જોઇયે તેટલાં મોહક છે તેની મોહિનીમાં કદાપિને વધારો કરે, પણ ખરેખરાં દુનિયાદારીના કામોમાં તેઓ થોડીજ ઉપયોગી જણાશે.

પ્રાચિનકાળના રોમન લોકો કુલિન સ્ત્રીના ઉંચામાં ઉંચાં એ વખાણ કરતા કે "તે ઘરમાં

બેસતી અને કાંતતી.” હમણાના વખતમાં પણ એમ કહેવાયછે કે વાસણ ઉકળતું રાખી શકે એટલું રસાયણશાસ્ત્રનું જ્ઞાન તથા પોતાના ઘરમાંના જુદા જુદા ઓરડાઓ ઓળખીશકે તેટલું ભુગોળવિદ્યાનું જ્ઞાન સ્ત્રીને માટે બસ છે; પણ બાઇરન, જેની સ્ત્રીવર્ગની માટેની દાઝ ઘણી અપૂર્ણ હતી, તે કહેતો કે સ્ત્રીના પુસ્તકાલયમાં બાઇબલ તથા પાકશાસ્ત્ર એ બેજ પુસ્તકો જોઇએ. પણ એક તરફ સ્ત્રીનાં લક્ષણ અને કેળવણી વિષેનો આ મત જેટલો મૂર્ખાઇ ભરેલો, સંકોચિત, અને ન સમજાય એવો છે, તેટલોજ બીજી તરફ એથી વિરૂદ્ધ મત જેનો હાલ એટલો બધો પ્રચાર થયલો છે, તે અમર્યાદ તથા અસ્વાભાવિક છે—તે એ છે કે સ્ત્રીને એવી રીતે કેળવણી આપવી જોઇએ કે બને ત્યાંલગી તે મરદની બરાબર થાય; તે જાતિશિવાય દરેક બાબતમાં મરદથી જૂદી નહીં પારખી શકાય એવી થાય; હક અને મતની બાબતમાં તે મરદના સરખીજ થાય; અને જે વિષયો જીંદગીને પદવી, સત્તા અને પૈસો મેળવવાને સારૂ પ્રચંડ અને સ્વાર્થી સંગ્રામ રૂપ બનાવે છે તે સઘળા વિષયોમાં તેની હરીફ થાય.

સાધારણ રીતે કહીએ તો, જે કેળવણી અને અભ્યાસ બચપણમાં એક જાતીને સૌથી વધારે અનુકૂળ છે, તેજ બીજી જાતીને પણ સૌથી વધારે અનુકૂળ છે; અને જે શિક્ષણ અને કેળવણીથી પુરૂષના મન ભરવામાં આવે છે, તેજ સ્ત્રી વર્ગને સારૂ તેટલેજ દરજે લાભકારી થઇ પડશે. ખરેખર, પુરૂષને ઊંચા પ્રકારની કેળવણી આપવાની તરફેણમાં જે દલિલો બતાવવામાં આવે છે, તે સ્ત્રીને, ઊંચા પ્રકારની કેળવણી આપવાના સંબંધમાં તેટલીજ મજબૂત છે. ઘરના સઘળા કામકાજમાં બુદ્ધિ સ્ત્રીના ઉપયોગીપણા તથા કામ કરવાની શકિતમાં વધારો કરશે. આથી તેનામાં વિચાર અને અગમબુદ્ધિ આવશે, ભાવી બનાવો અગાડીથી જાણવા તથા તેને સારૂ ઉપાય યોજવાને તે એથી શકિતમાન થશે, ઘર સંબંધી વ્યવસ્થાની સુધરેલી રીતો તેને એથી સુઝશે, અને દરેક પ્રકારે તેને શકિત મળશે. ઠગાઇ તથા દગલબાજી સામે નિરપરાધી સાદી અજ્ઞાનતાના કરતાં કેળવાયલી મનશકિત વધારે જબરૂં અને વધારે સલામતી ભરેલું રક્ષણ થઇ પડશે; નીતિ તથા ધર્મ સંબંધી કેળવણીથી શારીરિક આકર્ષણના કરતાં વધારે જબરી અને વધારે ટકાઊ અસર

કરવાનાં સાધનો તેને મળશે; અને આત્મનિષ્ઠા અને આત્માધારથી ઘર સંબંધી સુખ તથા મેહેનતનાં ખરામાં ખરાં મૂળ તેને જડશે.

પણ સ્ત્રીનાં મન તથા લક્ષણને તેઓના પોતાના સુખને અર્થે કેળવવાં જોઇએ, એટલુંજ નહિ પણ બીજાના સુખને સારૂ તેમને ઊંચા પ્રકારની કેળવણી કંઇ ઓછી આપવાની નથી. જો સ્ત્રી ઉલટી તરેહની હોય તો પુરૂષ જાતે પણ મન તથા નીતિમાં સંપૂર્ણ થશે નહિ; અને આપણે ધારીએ છીએ તેમ જો દરેક પ્રજાની નીતિ સંબંધી સ્થિતિ મુખ્યત્વે કરીને ઘરની કેળવણી પર આધાર રાખતી હોય, ત્યારે તો સ્ત્રી કેળવણીને પ્રજાહિતવર્ધક વિષય ગણવો જોઇએ. પુરૂષનાં નીતિ સંબંધી લક્ષણોનોજ નહિ, પણ તેના મનની દૃઢતાનો પણ સૌથી સારો રક્ષક અને આધાર સ્ત્રીની શુદ્ધ નીતિ તથા મનની કેળવણી છે; પણ એ બન્નેની શક્તિઓ જેમ જેમ વધારે પ્રફુલ્લિત થાય, તેમ તેમ જન મંડળ વધારે સંપીલું અને વ્યવસ્થિત થશે—તેની ઉન્નતિ તથા વૃદ્ધિ વધારે સલામતી ભરેલી અને નિશ્ચિંત થશે.

આશરે પચાસ વર્ષ અગાઉ જ્યારે પહેલો નેપોલિયન કહેતો કે "ફ્રાન્સમાં મોટી જરૂર

માતાઓની છે." ત્યારે બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો તેનો ભાવાર્થ એ હતો કે, ભલી, સદ્‌ગુણી અને બુદ્ધિવાન સ્ત્રીના હાથ નીચે ઘરમાં મળતી કેળવણીની ફ્રેંચ લોકોને જરૂર છે. ખરેખર પહેલો ફ્રેન્ચ રેવોલ્યુશન (ફ્રાન્સની રાજ્યની ઉથલપાથલ) સ્ત્રીની પાવક અસરને નહિ ગણકારવાથી થતી સામાન્ય ખરાબીનો આબેહુબ ચિતાર આપેછે. જ્યારે તે મહાભારત ઉત્પાત થયો, ત્યારે ત્યાંના જનમંડળમાં દુર્ગુણ અને દુરાચરણ ઠેઠ પેસી ગયાં હતાં. નીતિ, ધર્મ, અને સદ્‌ગુણ, વિષયમાં ડુબી ગયાં હતાં. સ્ત્રીનાં આચરણ ભ્રષ્ટ થઇ ગયાં હતાં, પતિવ્રતાપણાનો અનાદર થયો હતો; માતૃત્વ નિંદાપાત્ર ગણાતું હતું; કુટુંબ અને ઘર બંને એક સરખાં બગડેલાં હતાં. પવિત્ર ગૃહધર્મથી જનમંડળ તે વખત બંધાયલું નહોતું. ફ્રાન્સ મા વિનાનું હતું; છોકરાં નિરંકુશ થયાં હતાં; અને સ્ત્રી વર્ગની બુમો તથા પ્રચંડ પ્રવાહની મધ્યમાંથી ઉત્પાત (રેવોલ્યુશન) નીકળી આવ્યો.

પણ આ ભયંકર શિખામણ ગણકારવામાં આવી નહિ; અને બંદોબસ્ત, તાબેદારી, આત્મસંયમન, અને સ્વમાન, જે ગુણો માત્ર ઘરમાંજ ખરી રીતે શિખી શકાય છે તેના

અભાવને લીધે ફ્રાન્સે ફરી ફરીને દુઃખદાયક રીતે ખમ્યું છે. એવું કહેવાય છે કે ત્રીજો નેપોલિયન બોલતો કે ફ્રાન્સની ત્યારની જે નબળાઈને લીધે તેના જીતનારાના પગ આગળ તે નિરાધાર અને લોહીમાં રેલછેલ થયેલું પડયું હતું, તે નબળાઈનું કારણ લોકની હલકાઈ અને અનિયમ તેમજ તેઓનો મોજ શોખ પરનો પ્યાર હતો; પણ એમ પણ કહેવું જોઈએ કે તેણે જાતે પણ આમ બોલવા છતાં મોજ શોખને ઊત્તેજન આપવા સારૂ કંઈ થોડું કીધું નથી. આ ઉપરથી જણાશે કે ફ્રાન્સને સારા અને મોટા થવું હોય તો જે શિક્ષણ તેને અદ્યાપિ ગ્રહણ કરવાની જરૂર છે તે, પહેલા નેપોલિયને કહેલી સારી માઠી અપાતી ઘરની કેળવણી છે.

સ્ત્રીથી થતી અસર સઘળે સરખીજ છે. સઘળા દેશના લોકોની નીતિ, રીતભાત, અને લક્ષણ પર તેની સ્થિતિ અસર કરે છે. જ્યાં તે અધમ સ્થિતિમાં હોય છે, ત્યાં જનમંડળ પણ અધમ સ્થિતિમાં હોય છે; જે દેશમાં તે શુદ્ધ નીતિવાળી તથા કેળવાયલી હોયછે, તે દેશમાં જન મંડળ પણ તે પ્રમાણમાં શ્રેષ્ટ સ્થિતિમાં હોય છે.

ત્તર યુરોપમાં અદ્યાપિ અસાધારણ નથી; એનું પરિણામ એ થાયછે કે ઘણાની બાબતમાં કુટું-બની વ્યવસ્થા, ઘરની નીતિ, અને ઘર વ્યહવાર તદ્દન વિપરીત થઈ ગયેલા છે; અને જેવી સ્થિતિ કેટલીક સ્ત્રીઓ આપણામાં દાખલક રવાને આ-તુર છે તેવી સ્થિતિ ઘણાં વર્ષ થયાં પારીસમાં આવી છે. ત્યાંની સ્ત્રીઓ મુખ્યત્વે કરીને ધંધા રોજગારમાં ગુંથાયછે; દુકાને બેસેછે; અ-થવા પેઢી ચલાવેછે. અને પુરૂષો મોજ રંગમાં ફરેછે. પણ ઘરના સુખનો અભાવ, અધમતા અને કુટુંબ તથા જનમંડળની પડતી એજ માત્ર તેનાં પરિણામ થયાં છે.

સ્ત્રી વર્ગની ઉન્નતિ અને સુધારો તેઓને રા-જકીય સત્તા આપવાથી થશે એમ માનવાને કંઈ કારણ નથી. એમ છતાં હાલમાં 'મતો'ની શક્તિ માનનારા ઘણા છે, અને તેઓ 'મત આપવાની છુટ'થી કંઈ અપાર લાભ થશે એમ ધારેછે. આ વિષયપર વિવેચન કરવાની અહીયાં જરૂર નથી પણ એટલું કહેવુ બસ થશે કે સ્ત્રીઓને રાજ્ય-કાર્યમાં જે સત્તા મળી નથી તેના બદલામાં તે-મને ઘર વ્યહવારની જોઇયે તેટલી સત્તા છે; એ સત્તાથી તેઓ સ્ત્રી પુરૂષોને દુનિયામાં પોતાનાં સ-ઘળાં કૃત્યો કરવાને તેઓ લાયક થાય તેને

સારૂ ઘરમાં કેળવણી આપે છે. જડમુળથી સુધારો કરવાના મતવાળો બેન્થામ લખેછે કે પુરૂષની મરજી હોય તોપણ તે સ્ત્રીના હાથમાંથી સત્તા લઈ શકતો નથી, કારણ કે તે આપઅખત્યારી રાજ્યકર્તાની સમસ્ત સત્તાથી દુનિયાપર હકુમત ચલાવે છે; જો કે જે સત્તાથી તે અમલ ચલાવે છે તે પ્રેમ છે. અને આખી મનુષ્ય જાતનાં લક્ષણ બાંધવાં એ ખરેખર પાર્લામેન્ટના સભાસદને સારૂ મત આપનાર તરીકે અથવા કાયદા બાંધનાર તરીકે પણ જે સત્તા ભોગવવાની સ્ત્રી કદી પણ આશા રાખી શકે તેના કરતાં ઘણી ભારે સત્તા છે.

એમ છતાં સ્ત્રીના કામના એક ખાસ વિષયપર સઘળા ખરા સ્ત્રીસુધારકોનું અંતઃકરણથી ધ્યાન ખેંચવાની જરૂર છે; જો કે અદ્યાપિ કોણ જાણે કેમ તેના પર લક્ષ આપવામાં આવ્યુ નથી; તે એ છે કે માણસનો ખોરાક વધારે કરકસરથી અને સારી રીતે તૈયાર કરવો જોઇએ; પાકશાસ્ત્ર સંબંધી ઘણા સાધારણ જ્ઞાનના અભાવને લીધે તેમાં હાલ થતો બિગાડ છેક લાજ લગાડનાર છે. જ્યાં અગાઊ ફક્ત એકજ છોડ ઊગતો હોય ત્યાં જે પુરૂષ અનાજના બે છોડ ઊત્પન્ન કરે તેને જો તેની

જાતનો હિતકર્તા ગણો છો તો જે માણસની કળા અને મેહેનતથી પેદા કીધેલા ખોરાકની ચીજોને કરકસર કરીને સારામાં સારી રીતે વાપરે તે સ્ત્રીને લોકની હિત કર્તા ઓછે દરજ્જે ગણી શકાય નહિ. આપણી ફક્ત હાલની ઉત્પત્તિનોજ વધારે સારો ઉપયોગ થાય તો તે આપણા દેશની ખેડી શકાય એવી જમીનમાં તાત્કાલિક વધારો કરવા બરાબર છે; તે ઉપરાંત આરોગ્યતા, ઘર વ્યહવાર તથા સુખ સંબંધી જે ફાયદા થશે તે તો જૂદાજ. આપણા સ્ત્રી સુધારકો આ દિશામાં માત્ર અસરકારક રીતે પોતાની શક્તિ વાપરે તો તેઓનો આભાર સઘળાં કુટુંબો માનશે અને તેઓ મોટામાં મોટા અનુભવી લોકોપકારી માણસોમાં ગણાશે.

# શુદ્ધિ પત્ર.

| પૃષ્ટ | લીટી | અશુદ્ધ | શુદ્ધ. |
|---|---|---|---|
| ૩ | ૬ | બાળપણામાં | બાળપણામાંના |
| ૬ | ૧૨ | પહેલા જય | પહેલો જય |
| ” | ” | પહેલા પરાજય | પહેલો પરાજય |
| ૭ | ૧૯ | આધકાર | અધિકાર |
| ૯ | ૧ | પૃથ્વીના | પૃથ્વીની |
| ” | ૨૩ | ખેરેખર | ખરેખર |
| ” | ૧૬ | પુંજ | પૂંજ |
| ૧૧ | ૧૧ | કઉલી | કાઉલી |
| ૧૮ | ૧૮ | દીલોસો | દીલાસો |
| ૧૯ | ૧૪ | બુાદ્ધનાં | બુદ્ધિનાં |
| ૨૨ | ૧૮ | ધર્મ માર્ગમાં | ધર્મમાર્ગમાં |
| ૨૫ | ૧૬ | તે | તેની મા |
| ૩૫ | ૨૧ | નહિ | નહિ.” |
| ૩૮ | ૬ | લોહાને | લોહીને |
| ૩૯ | ૩ | ઉશ્રવાને | ઉશ્કેરવાને |
| ૪૦ | ૧૯–૨૦ | મત પ્રમત પ્રમાણે | મત પ્રમાણે |
| ૪૬ | ૫ | બાક્ષસો | બક્ષિસો |

શબ્દની જોડણીમાં તેમજ વિશ્રામ ચિન્હો મુકવામાં છાપવામાં ઘણેક ઠેકાણે ભૂલો રહી ગઈ છે તે વાંચનારાઓ કૃપા કરી સુધારી લેશે. તેવી ભૂલો અહીં બતાવી નથી.